

„ДЖІМІ ГІГГІНЗ“

I

Старшого інструктора Джексона тракторист Гаврюша не злюбив одразу, як тільки приїхав на Центральні Тракторні Курси. Стандартно-негнучкий, згорда заховавши руки в кишені підкреслено-закордонних штанів, Джексон походжав приміщеннями курсів з таким виглядом, нібито радянське Надволочжя й досі доїдало АРОВські сурогати, а на Кахівському пляцдармі й досі ворушили плазами відбиті панцери англійських і американських танків... Це, звісно, не могло не обурювати Гаврюшу.

На першій же лекції їх познайомили — галасливу й сором'язливу юрму трактористів і випрасуваного американця. Джексона, виявилося, було відряджено фірмою до СРСР консультувати монтаж і вивчення складного імпортного реманенту — продукції фірми. Вірний син „країни процвітання“, інструктор і сам був маленьким акціонером фірми, що його відрядила, і це ще більшої ваги надавало йому в його власних очах. А втім, про це акціонерство трактористи довідалися геть пізніше, хоч не злюбили Джексона одразу і всі гуртом...

Кожним своїм рухом Джексон ніби намагався підкреслити свою байдужість до всього, що діється довкола: вигляд його мусів наводив на думку, що поїхав він у відрядження й робить своє діло лише з чистого співчуття до „цих нещасних варварів“... Це не завадило йому, щоправда, дістати від „нещасних варварів“ і покласти на поточний рахунок до „Кооперативного Робітничого Банку“ солідний куш справжнісінькими американськими долярами...

Зате з Джексоновим підручним — рухливим і метким механіком Гіггінзом — тракторист Гаврюша відразу ж заприятелював. Моторний механік кажаном мотався по просторому дворищу курсів, щедро обділяючи всіх своєю зальотистою, веселою посмішкою. У нього не було ані тіні акцій фірми, ані поточного рахунку в „робітничому“ банку і згодився він поїхати у відрядження, рятуючись від безробіття й голодної смерті.

До того ж його страшенно цікавила химерна заокеанська країна більшовиків, про яку в їхній стороні ходили такі дикі й страшні легенди. Чорт забирай! Йому таки не йнялося віри, щоб у країні, де так дотепно повелися з буржуями, країні, де бракує не роботи, а робітників, — щоб у цій країні жилося так, як про те наввище-

редки брехали жовті американські газетки. І не дарма кажаном мотатється маленький американській механік: йому до чортиків подобається й робота й люди більшовицької країни.

Особливо — люди. Ось вони терпляче стежать за методичними рухами Джексонної люльки, за його, Гігінзовими, меткими й нервовими пальцями. Ось дбайливо, хоч, часом, кумедно-невміло повторює слідом за американцями розбирання й монтаж якоїсь складної машини, але очі їм горять дивним, незанимким досі маленькому американському механікові вогнем і рухи сповнені незграбною, ще може неусвідомленою гідністю.

І хочеться часом Гігінзові випростатися на мить, обгорнути все теплим поглядом і гаркнути до цих замурзаних безвусих більшовиків:

— „Чорт забирай, братішки! Як на мене, то вам страшенно приємно почувати себе можновладними господарями своєї прекрасної країни!... Кат по ньому, що ви, часом, так безпорадно борсаєтеся біля якоїсь ерундової для мене, бувальця, машини... Далебі, я у вас навчуся чогось у стократ більшого. Здається мені, що я не пастиму задніх, коли з нашими буржуями прийде черга роботи те, що ви зробили зі своїми!..“

Та тут Гігінз пригадував, що замурзані більшовики не зрозуміють жодного його слова. Він гаснув, зіщулювався й брався знову до своєї роботи. Справді бо: не через перекладачку ж, стриману і строгу, проказувати йому свою запальну промову...

II

Не менш, ніж механіка Гігінза, проблема мови сушила й тракториста Гаврюшу. Йому кортіло випитати в американців значно більше, ніж можна було зрозуміти з нудних рухів Джексонної люльки або доbitися через напомажену до блювоти перекладачку. Бо драманша докладала всіх зусиль, щоб скидатися на справжню американку: цідила мову крізь зуби, калічила українські слова і слів тих намагалася проказувати якнайменше.

Адже швидко він, Рубан, повернеться з курсів на степ командиром цілої бригади, озброєної цими хитромудрими машинами. Хіба йому, господареві країни, досить тих скупих відомостей, що їх можна здобути, не знаючись на мові?.. Сюди — підойму, отак — трибки, мастити отут двічі, отут тричі на добу... Хіба міг удовольнитися цим ненаситний до знань Гаврюша!?

Не мало, звісно, розповідали й радянські інструктори, що провадили, в основному, навчання. Але американці, здавалося Гаврюші, мусіли б знати про ці машини ще якесь слово — найпотаєніше й найнеумудріше, — слово, що лише його бракуватиме йому завжди, щоб досконало, до найтемнішого куточка, знати американську машинерію...

Втім, найбільше, все ж, хотілося йому знатися на мові, щоб по душі поговорити з механіком Гігінзом. Маленький механік — Гаврюша це гостро відчував — не на жарт захопився усім, що ді-

ялося на тракторних курсах. Рухлива, приязна посмішка не сходила йому з вуст і та посмішка протинала серце трактористові:

— Іч, хват! — підбадьорював механіка Гаврюша. — Придивляйся, браток, придивляйся... Воно, гляди, згодом он як придасться. Зразу станеш у своїй СРР директором МТС!

Гаврюші страшенно хотілося розповісти американцеві про своє життя. Він, американець, гляди, думає, що Гаврюша змалку ходить у нелатаних чоботях, у шкіряній куртці, і змалку працює лише вісім годин на добу! Розповісти б йому про безщасне наймитське життя, розповісти б про Артамона Севаст'яновича Крутька, про холодні, босі ночі на паші, про невиспані росяні ранки, про батога-семерика, що так боляче в'їдався в худе дитяче тіло!..

Одного разу Гаврюша таки наважився. Він підійшов по обіді до механіка, що роздивлявся плякати на стінах червоного кутка і тихо поклав йому руку на плече:

— Роздивляєшся, браток? Ну, давай я, може, трохи тобі пособлю... Ось, дивись: цей дядько обшарпаний — це мій батько Оврам. Рубан Оврам, зрозумів? Ото він привіз мене наймати до куркуля. До Крутька, до Артамона, зрозумів?..

Послідовно, від малюнка до малюнка, провів чужоземця Гаврюша всіма шаблями свого життя. „Ось він, ще малий, іде в найми до куркуля. Ось його батько, безхудобний, ламає шапку перед куркулем, щоб той посіяв йому за одробіток шмат поля“... — Гаврюша раз-у-раз переводить палець з малюнка на себе і механік, — нарешті, розуміє, що мова мовиться про Гаврюшу. Він радо киває головою й ще уважніше стежить за співрозмовниковою рукою.

— Ну да... Так оце, кажу, батько шапку ламає перед куркулем, а хоч перед паном, однаково. А оце батько палять економію — це вже, брат, революція почалася!

Механік ловить знайоме слово й погоджуюче посміхається; річ ясна, раз палять, значить — революція..

— Оце, бачиш, завод робітник у руках тримає, це вже амба, прийшла капіталістам, а хоч капут — по-вашому. А оце, бач, панам не сподобалося, що їх по шиях наладили — ач їх скільки, наволочі, суне з усіх боків!.. Обступили... А всередині клаптик — Москва.

А-а, Москау, Москау!..

— Ну да ж, Москва! — підбадьорюється Гаврюка... — А вони, значить, пруть... Ось Денікін, ось Колчак, чехи там, Юденіч... А отут, дивись, і ваці були. Він, бува, не родич тобі, отой Джімі Гіггінз, що в Архангельську став більшовиком?..

— О, Гіггінз, Гіггінз!..

— Ну ясно, вгадав — родак! Я ж зразу побачив, що ти парень свій!..

— ... Ну, а це вже бачиш — відбудовуємо, а ось наново будуємо. Ось Россельмаш, ось Дніпрельстан, ось і наша МТС. А оце мій батько Оврам — вже комунар комуні „Незаможник“, а оце я — Гаврило Рубан — токмакським „Запорожцем“ заорюю куркульську межу... Тепер усе ясно?

Американець кивав головою, на знак того, що він усе достоту зрозумів. Гаврюші крила вирости від успіху його пропаганди. Він ладен був розцілювати свого співрозмовника.

Трохи розхолодив його Джексон. Обернувшись від пляката, тракторист несподівано зустрівся поглядом з холодними й глузливими очима старшого інструктора, що, непомітно ввійшовши, спостерігав незвичайну розмову друзів. Завваживши, що його помітили, Джексон крутнувся на закаблуках і зник, знизивши наостанку плечима: — „І охота ж, мовляв, цьому Гіггінзові цікавитися людиною, біографію якої можна переповісти за першим ліпшим плякатом!“

III

Життя на курсах ішло тим часом без значних, на зверхній погляд, змін. Щоранку рівно о восьмій прокидалися курсанти, чепурилися, нашвидку снідали й ставали до навчання. До третьої навчалися, потім галасливо й весело обідали. По обіді інші йшли до міста, інші сідали за книжки, а інші, пригадавши, що у себе на селах з них були добрі хвати, вбиралися в білі, з краватками, сорочки й джанджурилися біля сезонниць тієї досвідної приміської станції, де було розташовано курси.

А втім, пильніше око могло б завважити такі й чималі зміни, що сталися за цей порівняно короткий час. Що не день, то чимраз вправніше й упевніше розплутували курсантські пальці незбагненні до того веремії карбюраторів і магнето. Мірою того, як зникало привезене з домівок сало в скриньках біля ліжок, скриньки виповнювалися книжками, що їх вдома, звісно, не здобудеш ні за які гроші й без яких страшнувато буде лишатися самому віч-на-віч із складними машинами.

Все непорушнішою ставала в зубах Джексонові суха недоброчинлива люлька й усе ширше й ясніше всміхався механік Гіггіна.

Навіть у колах джанджуристих зальотників зміни сталися чималі. Зникали з ужитку зелені, у жовту або червону смужечку, краватки, змінюючись на останні рекорди гальянтерійних кіосків столичного робкоопу. Крім того, хлопці, дещо взагалі знехтувавши станційних сезонниць розкопали цікаву справу. Виявилось, що напوماджена перекладачка зовсім уже не така й напوماджена, як то здавалося раніше, а крім того...

Одного разу бачили, як драгоманша зникла алеєю станційного парку, обнявшись із найбільшим з-поміж курсантів зальотником Жорою Убийсобакою й дуже довго не поверталася. А другого вечора, підійшовши разом з американцями до курсантів, що співали на ганкові, вона так високо й дзвінко вивела „дарив, дарив тій колючко“, що Гаврюша Рубан не спав після того аж до ранку. Не спав до ранку, а вранці, вмиваючись, заявив, що коли перекладачка родом не з полтавських комсомолок, то значить він, Гаврюша, нічорта не розуміється на піснях!..

Словом, немало таки змін сталося на курсах. Та й не могло не статися, бо хлопці росли, мов молоді клини, бо курси кували

з хлопців бригадирів нового села, бо за тополями станції, за корпусами електрозаводу вирувала, зростала, буйно розквітала пролетарська столиця й її могутні гарячі подихи вже поклали на цьому вайлуватим селянкам бронзову смагу машинової мудрости...

Немало змін сталося й у Рубановій з Гігінзом дружбі. Засвоївши кожен по півсотні слів чужої мови, вони вже могли сяк-так розмовляти один з одним. Не кидав Гаврюша й плякатів у червоному кутку: принаймі за плякатами про міжнародній робітничий рух він зовсім непогано „проробив“ із Гігінзом Джексона. Трохи лише перешкоджало те, що Джексон поставою своєю скидався на Чемберлена, а соціалдемократи на плякатах були поспіль змальовані у вигляді миршавих, улесливих і чомусь то бородатих псів. Втім, перешкода ця важила небагато. Гігінза на батьківщині двічі били гумовими палицями „демократи“ в поліцейських шоломах під час страйків, отже лекція-розмова з Гаврюшею про „демократію“ була йому цілком зрозуміла!

Останнім часом Гігінз не поминав жодних зборів курсового комсомолу: сидав з перекладачкою в кутку клубної залі й пильно слухав, зрідка лише вдаючись по допомогу до драгоманші. Його цікавило не тільки те, про що галасували хлопці, як те, що от на його очах відбуваються збори найзапекліших у світі більшовиків і ніхто не приходить колотити їх по головах гумовими палицями, ніхто не стягає їм рук залізними лещатами наручників, ніхто не відвозить їх чорними автомобілями за холодні й похмурі ґрати Сінг-Сінгу *)

Хлопці на зборах про що було не гомонять, а звернуть обов'язково на п'ятирічку. Звістки зі Сталінґраду, з Магнетогорську, з Дніпрельстанівської греблі, з Турксибу хвилювали кожного не менше, ніж якась найцікавіша, часом найнесподіваніша звістка з домівки. Що домівки?! Та чи й кожен з них, курсантів, має їх... Хіба тут мало було їх таких, що їхня єдина домівка — СРСР і п'ятирічка!?. Це ж п'ятирічка зібрала їх, колишніх куркульських наймитів, до колгоспів і радгоспів! Це ж п'ятирічка скликала їх сюди, на курси, брати до рук найгострішу в світі зброю: більшовицьке знання техніки!.. Це ж п'ятирічка, нарешті, зав'язала жовтогогарчу, з зеленим горошком, краватку на шії в Жори Убийсобаки, — того самого Юрка — безбатьченка, що його, як був він наймитчам-підпасичем, двічі топили в копанці куркуленята, що тричі замерзав, блукаючи взимку хуторами без роботи; того самого безщасного куркульського попихача, який, аж доки невступив до колгоспу, ходив у драних, пошитих зі старого чувала штаних, соромлячись показатися на очі дівкам!..

П'ятирічка сяяла вночі над містом, п'ятирічка мчала блискучими, обабіч досвідної станції, коліями громоохких поїздів, п'ятирічка, вирувавши свою фортецю в Сталінґграді, вже крокувала журавли-

*) Сінг-Сінг — в'язниця в Нью-Йорку. — Авт.

ними ногами теодолітів довкола миршавої, всіма забутої, станційки Лосево, що сонно куняла недалеко від курсів...

І хоч як вірили в п'ятирічю хлопці, однак, прогулюючись відповідного дня пероном станції Лосево, ніяк не могли збагнути: на якій підставі ця завалюща станційка плянує через рік вантажити щоденно сімдесят п'ять тракторів... Оборона, позначена кілочками, сонна рівнина довкола станційки дуже мало нагадувала собою тракторний завод...

IV

Одного ж дня п'ятирічка з'явилася на курси вже не в вигляді, як завжди, газетної новини чи лекції, а цілком реально й переконливо.

Якось уранці, коли тільки-но розпочалося навчання, біля групи трактористів зупинилося „шевроле“ директора курсів. Пошаривши трохи очима по курсантах, директор кивнув до Жори Убийсобаки, посадив його поруч себе в авто і машина зникла в напрямку міста.

А передобідньої пори, вже як кінчалася остання лекція, „шевроле“ в'їхав у двір станції, а слідом за ним в'їхав новим-новісіньким „інтером“ і Жора Убийсобака.

Треба було бачити в ту мить Жорину пиху і всю його поставу: з більшою пихою не в'їжджав, певно, й сам Наполеон до зовойованої ним Москви.

— Дивіться, орли! — мовив Жора, зручно зіскакуючи з притищеного „інтера“ й показуючи рукою трохи вище радіатора: — п'ятирічку вам привіз, о!..

Справді, був то незвичайний „інтер“. Не подібний він був до тих шістьох курсових „інтерів“, що стояли посеред двору курсів. З-за Жориної руки дивилися на трактористів три викарбувані на радіаторі літери: — „СТЗ“

П'ятирічка прислала на курси свого залізного коня.

День той надовго лишився в пам'яті тракториста Рубана. Його не менше від інших схвилювала поява на курсах сталінградського трактора. В грудях йому навіть ворухнулася заздрість: чому це не йому, незгіршому за Убийсобаку трактористові, випало привести на курси цю чудесну машину п'ятирічки. Він годен був тієї хвилини поступитися перед Жорою навіть щодо нічних прогулянок алеями станції; Жорині безперечні успіхи на цій ділянці видалися в ту мить Гаврюші не вартими й шеляга супроти блискучого в'їзду в юрму курсантів на новому радянському „інтері“.

Втім, надовго запам'ятався той день Гаврюші ще й з іншої причини.

Того дня Рубан чергував по гуртожиткові курсів. Всі курсанти по обіді подалися на екскурсію до міста, а Гаврюша, поприбиравши трохи в кімнаті, вмстився з книжкою на ганкові. І тут до нього підійшов механік Гітінз.

— Сталінхратт?!... — тихенько засміявся він, кладучи Рубанові руку на плече.

— Сталінград!—підхопив Рубан, враз зрозумівши свого приятеля.—Ходім, лиш, ще раз глянемо. Іменно Сталінград!...

Друзі рушили до новоприбулого „інтера“. Уважно, з повним знанням справи, обдивлялися вони трактора, не поминаючи жодної дрібниці. Колупнули нігтем фарбу—фарба була гірша, ніж на американських. Гіггінз дістав з кишені ключа, що з ним ніколи не розлучався, й підкрутив гайку болта на острозі колеса. Ще „качали“ гайки у сталінградців. Навіть у літерах на радіаторі—червоних на темносірому тлі—знайшов ваду Гаврюша: недбало, немов насіх покладено було червону фарбу на літери радянської „фірми“.. Тим би літерам мов сонце горіти: сяяти, сміятися, кликати на герць, кепкувати з ворогів—трьома вогненим літерам на радянському тракторі! ...

І все ж, по найсуворішій ревізії, друзі були вельми вдоволені. То таки трактор стояв перед ними, не абищо! Радянський, крицевий, незборимий, сталінградський!... Чорт її бери—фарбу, що не так ще міцно лягає, як американська. Трактора подолали злагоди, а вже щоб фарбу не подужали накладати як слід—бути того не може!

Підійшов, своїм звичаєм, нечутно й зупинився біля друзів інструктор Джонсон. Останім часом він став надто пильно наглядати за Гіггінзом, особливо пообідньої пори, коли Гіггінз ішов до трактористів.

Пересунувши люльку порухом зубів у другий край рота, Джонсон ступнув крок до трактора й зупинився поглядом на магнеті. Магнето на радянському „інтері“ справді було закордонне.

— Сталінград...—немов стаючи в оборону машини, мовив тракторист Гаврюша.—Наш, радянський!

Йому враз стало нестримно весело й чомусь заманулося трохи подратувати Джонсона. Чорт забирай, мусить же колинебудь вийти з рівноваги ця випрасована угодівська мавпа!

— Радянський!..—засміявся тракторист до Джонсона й обняв за стан маленького механіка—скажи йому, Гіггінзе, що тепер йому з його Мак-Корміком прийдеться трохи причинити свою крамничку...

Все, що трапилося по тих його словах, сталося так швидко й несподівано, що очутився Гаврюша вже геть пізніше. Те саме, чи не те саме, що й Рубан, сказав інструкторові усміхнений механік Гіггінз, а тільки не встиг він докінчити, як Джонсон підсмикнув рукава, ступив крок уперед і за всіма правилами бокса послав кулака в гіггінзові щелепи.

І вже чи щелепи хруснули, чи хруснуло щось у грудях тракторастові Рубанові, а тільки кішкою стрибнув Рубан на Джонсона й завис на його простягнутій руці.

— Не смієш!.. Старий режим!.. бити... не смієш!..—кричав тракторист загубивши тяму й шосили торсаючи інструкторову руку. Й аж тоді, як зауважив, що рукав Джонсоного піджака репнув у його скрючених пальцях—трохи отямився й пустив переляканого інструктора.

— Хай що хочеш... а битися... Гігінза... нічого... битися... у нас...
—шепотів він посинілими губами, все ще дріжачи від гніву.

Якусь мить здавалося, що Джексон от-от кине́ться з кулаками до Гаврюші. Та враз інструктор підняв з землі свою люльку, виставив, підсмикнув обірваного рукава, владно кивнув Гігінзові йти за собою й зник, рівний як палка, гордо ступаючи своїми негнучкими ногами.

V

Повернувшись з міста, вислухали вражені курсанти вичитаного їм наказу по курсах. За тим наказом курсант тракторист Гаврило Рубан звільнявся з курсів за нечувану й зухвалу образу чужоземного спеціаліста. Про це повідомлялося той колгосп, що відрядив Рубана на курси, а крім того, справу передавалося на курсовий комсомольський осередок, який — сподівалася дирекція — зі свого боку зробить суворі й рішучі щодо Рубана висновки...

Те, що трапилося біля „інтера“, трапилося без свідків. І тепер справа вимальовувалася так, як її виклав зніченому директорові через перекладачку інструктор Джексон.

„... Він, Джексон, підійшов був, щоб оглянути трактора радянської фірми й гукнути до себе свого підручного. А цей дикун „Рубан“ кинувся на нього, відтяг його від трактора, обірвав рукав і взагалі...“

Містер Джексон ішов на директора стіною: він, містер Джексон і дня не залишиться на курсах, якщо негайно не буде відіслано геть цього зухвалого курсанта! він напише куди слід! він...

Пересапнувши трохи, містер Джексон додав, що його підручний, містер Гігінз, механік, цілком поділяє його, Джексонове, обурення з брутальної курсантової поведінки й прилучає свій голос до рішучого перед дирекцією курсів протесту...

Куди ж тут було Гаврюші потикатися з виправдуваннями!.. Гаврюшині запевнення, що він лише хотів заступитися за механіка, мало вплинули на адміністрацію. Вже є, мовляв, певна заява про все від містера Джексона й немає жодних підстав не йняти їй віри... Хай дякує Рубан, що справа обмежиться лише звільненням з курсів і судом товариським, а не піде до цивільного суду!

Сам того не знаючи, Рубан вибрав найневлучнішу хвилину жартувати з містером. Бо саме вранці того дня, як сталася пригода біля трактора, одержав Джексон з Америки два листи. Одним листом його сповіщалося, що тракторні заводи США „з певних причин“ змушені „тимчасово“ скоротити виробництво і що, отже, фірма „напевно не матиме далі потреби“ користуватися з Джексоних послуг. Другий лист був з дому. У ньому писалося, що хай Джексон будь-що-будь тримається за свою посаду в СРСР, бо вдома росте безробіття, закриваються один по одному заводи, а „Робітничий Кооперативний Банк“ репнув, мов мильна банька в руках шахраїв і пройдисвітів, що ним заправляли, й не сплатить, чути, своїм вкладникам ні шеляга...

Розіритований листами підійшов був ото Джексон до трактора. В числі „певних причин“, про які згадувано в листі від фірми була, відчував містер Джексон, й оця — цей дужий, пофарбований свіжою фарбою радянський „інтер“... А тут ще цей „Рюбан“... О, містер Джексон і без Гігінза зрозумів би, що хотів йому сказати цей кучерявий гостроокий „польшефік“!..

Тепер Джексоніві лишалося одне: йти на всіх стіною, козиряти своїм званням чужоземного спеца, триматися з належною гідністю. Він таки піде з курсів (листи з дому пекли груди Джексоніві крізь кишеню піджака); але ніде, удаючи ображеного, ні словом не прохопившись про те, що він просто звільнений фірмою... Але цього замало. Хай лише попередю потанцює на слизькому цей „Рюбан“, хай знає, як обривати рукава на містерових піджаках!..

Прикрі листи з дому майже не похитнули Джексоніві віри в „країну процвітання“. Репнув банк... — це дуже боляче, звісно. Але ж в Джексона лишалася ще дешиця акцій фірми... Він не якись там убогий механік Гігінз, що вилітає в безробітні за найменшого коливання ринку. За себе Джексон був певний, що він не залишиться без роботи.

Що ж до Гігінза, то в містера Джексона був уже детально розроблений план. О, він знає, кому розповісти в Америці, як тримав себе у більшовиків цей волоцюга механік! А ті, кому Джексон розповість, знають уже, що треба зробити, щоб механік до віку не знайшов собі роботи... Він здохне під парканом, мов голодний пес, за те, що не вмів шануватися!... Про це вже містер Джексон подбає, хай Гігінз буде певен...

VI

Комсомольські збори тяглися маяво, не так, як звяжди. Хлопцям до сліз шкода було, що Рубан уплаувався в цю дурну історію. Жора Убийсобака, що на його долю випало головувати на зборах, марно намагався говорити суворо й рішуче. І Жора, й інші намагалися не зустрічатися поглядами з Рубаном. Голос Жори раз-у-раз зривався, вся його вступна промова вийшла якась натягнута й нещира. Цю натягнутість відчували всі збори й від того ще самотішою й жаліснішою маячила за столом зситулена Рубанова постать. Щоразу, як тільки рипали двері, Жора Убийсобака бистро зиркав на рип і в очах йому спалахував на мить вогник якоїсь нікому в залі незрозумілої надії.

На передній лаві, упустивши підборіддя на долоні широких, з вузластими жилами рук, сидів директор курсів. Йому не менше ніж хлопцям, шкода було цього веселого кучерявого тракториста-одного з найкращих курсантів. Директор нишком кляв усіх на світі містерів, що через них доводилося от калічити долю цього славного хлопця. Але іншого виходу не було. Це розумів і директор, розуміли й збори, що от саме вислухували, хмурі, переклад джексонів до дирекції заяви; про це, нарешті, вранці дзво-

нили телефоном з міста. Рубан мусів дістати кару за те, що об-разив чужоземного спеціаліста...

— І на кий чорт, було йому зв'язуватися з цим клятим інстру-ктором! — думав директор, з тугою й любов'ю обгортаючи по-глядом зажуреного тракториста. В глибині душі директор споді-вався, що справа обмежиться доганою, а не виключенням з ком-сомолу. Хоч виключити — це розумів директор — треба було не-одмінно...

Гаврюша поволі підвів голову й невидючими очима оглянув залю. Відколи Джексон гукнув механіка тоді, біля трактора Ру-бан Гіггінза більше не бачив. З міської квартири, де жили амери-канці, Джексон уранці з'явився сам, заявивши, що „містер Гіггінз занездужав“.

— Сховав гад і Гіггінза, щоб на його вийшло! — втомлено по-думав Гаврюша, зиркаючи у вікно на старшого інструктора, що простував двором курсів до парку станції, заховавши руки в кишені.

Тим часом кінчили зачитувати інструкторову заяву й перейшли до обговорення. Перемагаючи себе, директор, як міг спокійніше, з'ясував курсантам політичну суть образи Рубаном чужоземного спеціаліста й вимагав від зборів свідомо й суворо до цього поста-витися.

Закінчивши, директор сів на своє місце. Але Жора Убийсобака, замість дати слово наступному промовцеві, раптом вийшов з-за столу й кинувся до дверей. В ту мить двері розчинилися й до залі вбіг механік Гіггінз.

Надія, страх, непевність, тривога, що ними сповнене було Жо-ринне обличчя враз ізникли, як тільки до залі слідом за механіком вбігла засапана перекладачка, кивнувши Жорі головою.

— Слово має товариш Гіггінз! — закричав Убийсобака від две-рей. — Гіггінз має слово...

Але механік Гіггінз не чекав на довіл голови. Підбіг до столу, він рвучно обернувся до залі й швидко, схвильовано заговорив...

Містер Джексон таки мав рацію сподіватися виграти бій. Так певно переконав він усіх своєю заявою, так вдало зіграв на без-межній гостинності й повазі до чужоземних спеціалістів з боку радянських людей, що попервах усіх, хто слухав Гіггінза, думали, ніби механік примчався спеціально, щоб боронити свого земляка. І лише поведінка голови зборів пантеличила всіх. Вискочити з-за столу президії, шухукатися з перекладачкою, — хіба ця поведінка гідна комсомольця!? Якого він ідола всміхається, цей Убийсо-бака?!. Що веселого в тому, що викидають з комсомолу Рубана?!. І з якого це часу стали йому за товаришів різні американські містери?.. „Слово має товариш Гіггінз“!..

Та й Гіггінз теж гарний. Що за дурна манера: топити людину й тут же до неї приязно всміхатися?!. Стане зборам і джексоно-вої заяви.

Механік справді всміхався до Рубана. Кидаючи в гущу зборів

незрозумілі, але сповнені гніву слова, Гіггінз раз-у-раз приязно позирав на Гаврюшу і навіть руку трактористову палко потиснув наприкінці. Ге, та чи не боронити, часом, Рубана примчав на збори маленький механік??!

— По-нашому, давай по-нашому! — загомоніли збори, як тільки Гіггінз кінчив свою промову.

— Він по-нашому й сказав, хлопці! — враз зачулося з-заду і до столу, обсмикуючи зімняту від подорожі на багажникові гіггінзового мотоцикла сукню, підійшла перекладачка.

— Він сказав, товариші, що Рубан не бив Джексона... Бив Джексона Гіггінза, а Рубан оступився... Гіггінз каже, що коли в радянській країні б'ють людину, то друга людина не може не вийти з рівноваги... не може не оступитися... бо вона небытою росте — молода радянська людина!.. Гіггінз каже, що він не хоче повертатися в країну, де криза й безробіття зростають день-у-день, де замість хліба годують безробітних гумовими палицями...

Перекладачка трохи пересапнула.

— Гіггінз сказав Джексонові, хлопці, що радянський трактор — добрий трактор і що тепер американській фірмі, яка торгує тракторами, трохи увірвуться її прибутки. Ні, не так. Він сказав, що тепер їхній фірмі буде... Я не знаю, як це по-нашому сказати.

— Блин!.. — підказав Жора Убийсобака свою улюблену формулу, що нею визначав сотню найрізноманітніших понять.

— От-от-блин! — підхопила перекладачка. — Він сказав, що Джексон не пролетар, а запроданець і панський посіпака... Він сказав, що наш СРСР міцніє і росте, що ми стаємо незалежними від капіталістичної техніки; він сказав, що піде на радянський тракторний завод за механіка і ніколи не буде безробітним!..

... Першим качали Гаврюшу. Злітаючи під саму стелю, Рубан бачив унизу щасливі очі Гіггінза, зніяковіло-вдоволені — курсантів, хмуро-усміхнені — директорів. Жора Убийсобака, не знаючи, як повніше виявити свою радість, підставляв у купу рук, що гойдали Рубана, свої кулаки й Рубан гепався на них, вдоволено стогнучи...

Далі качали Гіггінза. Трохи стурбований таким незвичайним для нього способом виявлення радості, маленький механік, проте, без страху віддався до рук курсантів. М'яко й плавно злітаючи вгору, Гіггінз салютував юрмі своїм брилем, другу руку притуляючи до грудей. У цю мить він уявляв себе авіатором Ліндбергом після перельоту через океан...

Коли черга дійшла до перекладачки, Жора Убийсобака перший підбіг до неї й обхопив ззаду за стан. Та як не намагалися хлопці видерти перекладачку Жорі з рук — нічого з того не вийшло. Замість погойдати легеньку мов пір'інка дівчину, мусили курсанти підкидати разом з нею й сімдесят кілограмів Жориної персони. Втім, гойдався Убийсобака з цілковитим моральним правом. (Ніхто інший, як саме він, пиймав уранці перекладачку й умовив її будь-що розшукати Гіггінза, щоб розпитати в нього,

як насправді було діло біля „інтера“). Щаслива перекладачка тоненько верещала, намагаючись затримати руками на колінах свого коротеньку спідничку. Йй так мало в цьому щастило, що механік Гігінз не витримав і відійшов, зніяковілий, до вікна...

За вікном на ганкові будинку стояв директор курсів і на повні груди, мов паровик, кадив товстелезну цигарку. Трохи згодом на ганок вибігла, обтрушуючись, розчервоніла перекладачка. З парку вийшов і підійшов до неї містер Джексон.

— Містер Джексон питає про наслідки його заяви, — враз споважнівши обернулася перекладачка до директора.

— Га?.. — прокинувся від своєї задуми директор. — Заяви?... Скажіть йому... Скажіть йому, — мовив він роздільно, — що ми імпортуємо до себе американські машини... Да... Але ні гумових палиць, ні кулаків ми імпортувати не збираємося... І той, хто їде до нас, хай лишає ці чудесні приладдя вдома!.. Рубан йому, тим часом, лише рукав обірвав, а прийде час — з руками кулаки поодривають... отаким хлюстам!.. З руками... Ясно?... — І не глянувши на спантеличеного Джексона, директор пішов геть.

VII

Десь за місяць по тому курси кінчали свою роботу.

Перший зник з обрію містер Джексон. Вже не знати, яким побитом, але на курсах стало відомо про листи, що їх був одержав з дому інструктор. Курсанти не мало попогузували з історії з „робітничим банком“, де ляснули Джексонів грошики.

Як тільки стало відомо, що фірма звільнила Джексона, йому запропонували лишитися працювати на одному з радянських заводів. Та повний непохитної віри в „просперіті“, Джексон відхилив пропозицію й поїхав додому. За ним ніхто не шкодував!

Склавши іспити, роз'їжджалися потроху й курсанти. Гаврюшу Рубана поїхали проважати на вокзал Гігінз, перекладачка й Жора Убийсобака. Жора ніяк не наважувався розстатися з столицею.

Тиснувши на прощання руку перекладачці, Гаврюша не без подиву помітив на біленькій блюзі дівчини комсомольського значка. Звикши досі бачити цього значка на Жориних грудях, Рубан з мовчазним запитанням подивився на Убийсобаку.

— А ти ж як думав!.. — теж мовчки, очима, відповів той.

... Ростовський поїзд з брязкотом підкотив до перону. На одному з вагонів біліла дощечка: „Москва-Сталінград“. Механік Гігінз, що лишався назавжди в СРСР, показав на неї рукою. Цим вагоном за кілька днів мав рушати й він.

Втім, до Сталінграду механік їхав ненадовго. За контрактним договором, він мав швидко повернутися до Харкова, туди, де в гуркоті екскаваторів і клепальних молотків, у буйному злеті незламної волі партії, пролетаріату, оспіваний маршами червоноармійських суботників, розправляв могутні свої крила Харківський Тракторний Завод.

ВІРШІ

ПРО
ДВІ ПОДОРОЖІ

І. ПРОЩАННЯ

1

Гойдалася дика пурга по байраках
 У віхолу, в темряву, в розтіч — бараки
 Груді — розхріставши грудень ревів,
 Як хижка потвора побачивши здобич...
 Вітрам навперейми крізь перевій.
 Вночі пробивався самотній автобус.

Проїхали світла останні квадрати —
 і вже — в далині будівництва ритм
 й від риштування тіні-ґрати,
 й холодна гра прожекторів.

З-під низько насунутого капелюха
 дививсь інженер на наметені гори
 і думав: „Вже скоро — захоплений рухом —
 По рейках швидкий пірне у простори.
 І далі — і морем — в країну чудес,
 де дахи будівель вп'ялися у хмари —
 Поруч постане, що зараз „десь“,
 Про що студентом захоплено марив...“
 Не вірю в газет безпідставний глум,
 Америка! Техніки ельдорадо!

Технічної думки найвищий тріумф,
 А вітер бешкетно
 підштовхував ззаду,

А вітер казився, вітер ревів

— Ой дико!

— Ой пусто!

Штурляє і ломить.

Ще — ринва, ще один перевій.

Зупинка. Трамвай. Додому.

2

Не молодість пружка і соковита,
 Не вередливі труднощі науки...

А щож, невже — стареча безпорадність,
Невже зав'януть енергійні рухи?

І за любов, за довгі роки праці,
За вечори з переутоми п'яні —
Безвиходности нерухомі шанці,
Буденний день останнього прощання.

Куди подіти трепетні пориви,
Живої думки радісну теплінь?

Спинився цех. Куняє, безнадійно

Осівши корпусами до землі...

Ще не лякав думок жадливий голод,
Не учувались злидні безробіття —
Та примусова передчасна кволість
Вже починалася цією миттю.

Щоденна путь проваллям обірвалась
Без теплого прощання, без подяки...

І він уже не інженер, а просто

Нікому не потрібний містер Валлейс.

А він ще б міг стояти командиром —
машин чітких. Не блукачем з бульварів...

Чи ж винен, що прийшлась ось — старість світу
Скоріш за його, Валлейсову, старість?

Пора стремління, продажний блиск пошани

Проходять в мозку — випадкові, марні,

Як метушня шумливого майдану,

Як силуєт забутої мансарди...

Це за любов. За довгі ночі праці,
За вечори з переутоми п'яні —
Безвихідности невилазні шанці,
Холодна мить останнього прощання...

II. ПУТЬ

А поки вітрець кучеряві зморшки жене,
Поки сонце — море вкриває гарячим медом
Пеклеван (знайомий нам інженер)
в кают-компанії читає газету.

(В кишені — паспорт, командировка...)

В ілюмінатор водою бовка...

Далеко — блакить, порцеляновий обрій,

Над мачтами — вереск, чайок істерика...

— Інженер себе почуває добре:

Ще вісім годин і — Америка.

Проте, по суті: поки вітер зморшки жене,
Поки море і обрій у дружніх обіймах зливались,
Речі свої укладав інженер —
На прізвище містер Валлейс.

І поки вода в ілюмінатор бовка —
Майже готовий чемодан інженерів,
І він каже до жінки — Кет (чи — Мері)
— Поклади — ще пляшку карболки.
І, насвистуючи одноманітний мотив,
Додає кризь зуби, мов сіє:
— Не пошкодить, може який там тиф...
Все таки, той... Росія.

.....
Пароплав прохрипів назустріч землі.
Пароплав підходив до порту.
(Під гвинтом хвилюється глиб,
Сива піна липне до борту).
І вже з палуби видно: — земля.
— Капітан — у футляр свого Цейса.
А назустріч пливучий палац —
Готовий до чергового рейсу.
Суворо сірів закутий гранітом беріг.
Метушня. Голоси.

— Пристань!
В цей час розминулися два інженери:
Один —
на палубу,
Другий —
на пристань.

III. СЛОВО ДЛЯ ГЕРОЯ

Інеєм настирливо лягає сивина
і зморшки павутиняться: молодість минає . . .
— Ні, не страшно. Старість — не лякай!
Головне, — не кволість у руках,
Головне, — упевнена хода,
Головне, — щоб радісний — горів
Творчости розкований порив.
... Інеєм в волосся сивина,
Скиглінням стрічать її не нам,
Юністю — роботи й почуття —
Даємо їй право на життя...

Валлейс,
Розбитих за плечима,
Скільки років праці та надії?
Але йдеш уногу та ще йтимеш
З днями більшовицькими крутими,
Як іще ніколи — молодий!
... Ти ідеш з роботи.
Бурий степ.
Вітряний безкрайоверстий степ...

Ну, і що ж? У дикому степу
Молодість майбутнього росте!
Ну, і що ж? Вохку імлу вгорі
Ріжуть заводські прожектори!
Думки зосередженої зліт —
Тут ніхто не закує в ланцюг.
Як ніде, ніколи на землі,
Тільки — розгортайся і працюй,
Валлейсе!

І буде цим трудом
Ще повніш

нового краю міць
й відгукнуться через сто степів,
й відгукнуться через сотні миль —
Тисячі споруд і будівництв!
Інеєм лягає сивина.
Молодість минає —
не біда,
Тільки, щоб — не кволість у руках,
Тільки, щоб — твердішала хода,
Тільки, щоб не стриманий — горів
Молодий, розкований порив!

IV. ДЕТРОЙТ

Славою вкрите, місто чудес —
Детройт,
Де техніку скупчив найбільший крез, —
Детройт,
Де пару хвилин і — автомобіль, —
Детройт,
Де має авто кожний Джон і Біл, —
Детройт,
Де точно враховано кожну хвилину, —
Детройт,
В Америці, в Англії слава рине: —
Детройт, Детройт, Детройт!
Це так кричать на спинах стін
Плякати стометрові —
Чому ж лягає тиші тінь
У велетнях будови?
Чому ж іржавих тракторів
Несчисленна отара?
Чому ж не ллється з ліхтарів
Електро-Ніягара?

І вітер вікна колива
В халупах Джонів — тісних.

.....

Іде товариш Пеклеван
Великим славним містом,
(Іде товариш Пеклеван
Робочим передмістям).

Провулками, що курявою вкриті,
І тупо ранами косих від років — вікон
Вдавляються в нього присадкуваті
Обшарпані будівлі:
Тихий вечір —
Втопив багаті фарби у калюжах
Й на дно лягає весь у сірих змилках.
Детройт! — Твій вечір — труп
І трупом буде ранок:
Безглуздо встане безробітне сонце,
Робітники провулками не підуть
І не порушить торопка хода
Людяним гомоном задуманого ранку...

... І вже завод,

юрба,
ворота,
рух,

Обурення очей і рук,
Назустріч людям

в формах

Над головами угорі
Псалми священні з рупорів:
Турбота Генрі Форда,
Ти тут, товариш Пеклеван —
У серці Ельдорадо!

На батьківщині крізь туман
На зміну йдуть бригади,
Цех зустрічає молодих,
Засмаглих бригадирів,
І гордість тепліє за них
Невимовно щиро.

І тут — не йти б по вулицях
Джентльменски — остеронь,
А хльоснути б їх по серцях
Чимсь радісним і гострим,
Щоб перекрив псалмів мораль
— Сказати про...

— морозну рань,

Про корпуси і віхолу,
Про молодий, прекрасний край,
З якого він приїхав...

Йде крізь юрбу, крізь блідість щок,

Де гнів і силу чутно
Й пальто розхрістує він, щоб
Зачервонів з грудей значок,
Авіахемівський значок,
Де зірка п'ятикутня.

... В кружінні назустріч вагонам — простори,
Асфальт соші і дороги криві...
І салютують семафори —
Стрункі уважні вартіві.

... Все тихше. Все стриманіш. Пеклеван
Збентежено стежить: стрілка... пакгавзи...
Та ось наближається, ось — випливає
Знайомого міста назва.

Пара — в метал: клекотіння дзвінке.
Поїзд підходив до дебаркадеру...

Валлейс підсуває аркуш паперу,
Веллейс пише —

до Мері (чи Кет) —

(... По дахах сонця липневого мед,
По дахах ранок грав вогневий,
Гудки на роботу країну гукали...)
Валлейс писав:

„Телеграфуєш з Москви
зустрічатиму
на вокзалі...“

курсом nord-ost*)

ОСТРІВ ВЕТЕРАНІВ

У полярних морях обрії-брехливі, як ніде,—вони нагадують олов'яний блиск, що морочить молодих золотошукачів краплинами, як золото. У малодосліджених водяних просторах Арктики навіть досвідчені мореплавці плутають на обрії туман із землею, а землю з туманом.

Землі, що їх бачили Гаріс, Андрєєв, Санніков, Келет, зникли разом із туманом, а замість туману на північ од рога Челюскіна, що його фіксували в корабельних журналах рідкі там мореплавці, з'явилась Північна Земля.

Але наш штурман, що має докладну мапу південної частини Карського моря, знає, що на обрії не туман з'явився, а острови: Баренса, Діксона, Оленячий, острівки та скелі з назвами і без назов, що вузькою протокою відокремлюються від Сибірського берега, безліччю проток та проточин поділяються між собою і творять численні бухти—зручні, малозручні й зовсім незручні для мореплавців. На мапі позначена, і досить вірно, кожна скеля, але глибинам, вказаним в англійських шестифутових сажнях, штурман мало йме віри.

Перше, що було помічено на островах: на Баренсі—морський знак „Убеко“, а на Діксоні—тонка, як голка, і вища за австралійський екваліпт щогла. То щогла радіостанції.

Сто вісім метрів,—з гордістю заявив рудовусий Дождіков.

За щетинясті вуса і великий полярний стаж старого прозвали моржем. Він їхав на ріг Челюскіна, щоб зимувати в Арктиці восьмий раз. Двічі зимував на острові Діксона.

— Мій острів, мій острів,—твердив Дождіков, перебігаючи палубою з місця на місце, не одриваючи очей від ламаних ліній берега над морем, від тонкої, як волосинка, щогли, від снігових плям в ущелинах,—хороший острів,—коротко кидав він своїм сусідам.

Криголам наближався до острова дуже обережно.

Минулого року „Русанов“ під командою цього ж капітана, йдучи в Карську експедицію, заходив у бухту на острові Діксона. Кілька

*) Далі. Початок див. „Молодняк“ № 1-2 за ц. р.

матросів пізнавали знайомі місця, а капітан, вийшовши на місток, не став перевіряти глибини, хоч і наказав приготувати лот¹.

У даліні чорніла цятка і, наче од цигарки, здіймався вгору димок. Бінокль розшифрував цятку. То, безперечно, був пароплав „Сибіряков“, що, очевидно, кинув кітву на значний віддалі од радії².

Наші думки перекинулися до острова та його станції. Із словами „рація“, „Діксон“—завжди асоціювалися: далека північ, постійні холоди, морози, тумани, криги, пурги, білі ведмеді і майже цілковите безлюддя, трагічна загибель полярних дослідників. Цей острів одвідували Норденшільд³, Амундсен⁴, Вількицький. Тут, здається, були Русанов⁵ і Тодь⁶. Сюди йшли Кнудсен і Тессеман, чії трупи було знайдено, мабуть, років десять тому, один навіть за кілька кілометрів од станції. Лише раз на рік тут кидає кітву пароплав, привізши зміну зимівникам найстарішої арктичної радіостанції.

Взимку дикі олені з сибірської тундри кригою переходять на острів. Влітку і взимку сюди навідуються вічні бродяги крижаних просторів—білі ведмеді. Довгої полярної ночі лише песець наслідуються часто-часто зазирати сюди, шукаючи поживи, а коли настає літо, тут з'являються моржі, білухи, лахтаки, нерпи і рідко людина. На багатьох цих острівцях ще ніхто не протоптав полярної травички, що де-не-де пробивається між камінням.

Пароплав пройшов поз острів Баренса і повернув у протоку між Діксоном та суходолом.

Був теплий сонячний день, ясний, як склянка без води, поставлена проти вогню. Рідкий день в Арктиці. „Русанов“, пройшовши повз „Сибірякова“, почав заглиблюватись у бухту, наближаючись до радії. Краєвид арктичного Сибіру нагадував донбасівський степ у березні. Такий самий плескатий і нерівний степ з буграми й рівчачками. Подекуди білили плями снігу,—то був фірн. Подекуди було насипано кучугри породи, наче тої, що викидають із копалень, і де-не-де це видавалося схожим на териконики. Подекуди ці чорні плями нагадували поля безгосподарно, хаотично зорані восени на зяб.

В одному місці над берегом суходолу спливав сірим пасмом прозорого туману димок. З допомогою бінокля там було виявлено кілька наметів. Очевидно, то отаборилися якісь промисловці.

Значить, Діксон не такий уже пустельний. Але що далі, то з кожною хвилиною доводилося чимраз більше дивуватися. В далені, де якийсь острівець розбивав протоку перед виходом у море на

1. Лотом міряють глибину. 2. Радія—радіостанція. 3. Шведський вчений Норденшільд багато досліджував Арктику. Перший пройшов пароплавом вздовж Сибірського берега з Атлантичного океану в Тихий. 4. Норвежець, полярний мандрівник, пройшов по тому ж шляху, що Норденшільд, пройшов з Атлантичного океану в Тихий вздовж берегів північної Америки. Був на обидвох полюсах. Загинув безвісті під час польоту до Арктики 1928 р. 5. Росіянин, геолог. Загинув безвісті разом із своєю шкуною „Геркулес“ в кригах Полярного моря 1912 р. 6. Росіянин, природознавець, загинув у Полярному морі в районі Ново-Сибірських островів 1902 р. Жодних слідів не знайдено.

вузьенькі рукави, вгледіли весельного човна. Четверо людей посилено веслували. Човен плив до острова. А відтіля в протилежному напрямі торохкотіла моторка.

Ось видно вже рацію. Бінокль — чудесна річ. Біля щогли він виявляє не лише великі присадкуваті будівлі, — житлові та склади, — але навіть буди, зроблені для їздових собак.

Крім будівель радіостанції, на березі острова в різних місцях ми бачимо невеличкі будови, біля них на воді човни, а на землі дерево, щоглу, якісь скрині, бочки — в основному, очевидно, будівельні матеріали.

На сибірському суходолі виявляємо ще одну оселю. На воді, через певні інтервали, простяглися нерівною лінією якісь чорні предмети. Виявляється — то поплавці великого рибальського невода.

Така залюдненість цієї місцевості не так дивує тих, хто вперше тут. Більше це здивувало тутешнього „тубільця“ Дождікова. Неприступний, безлюдний Діксон тепер центр із залюдненими, — звичайно, в полярних масштабах, — промисловими околицями. Для нас ясно, що всі ці будівлі, намети, човни і сіті належать промисловцям, яких сюди вербує, запрошує, завозить акційне товариство „Комсеверпуть“. Товариство, що викликає паралельне порівняння з ост-індійською компанією, лише з тими відмінами, що різняться соціалістичними методами радянської колонізації од хижацьких метод войовничого капіталізму XVII—XVIII століть.

Але не лише ці оселі надають місцевості залюдненого вигляду. Багато цьому допомагають також гідрографічні знаки Убеко-Сибіру.

Високі тички з різноманітними відзнаками, що вказують штурманам, в якому напрямі небезпека, а в якому можна пливти, — густо стирчать на примітних скелях і високих горах.

Поміж цих знаків окремо виділяється серед навали каміння і скель на березі суходолу високий дерев'яний хрест.

Він вирізняється своєю суворою простотою. Наче чимсь ображений, трохи гордо, трохи сумно дивиться він поверх бухти на захід.

Ми знаємо, що речі оживають, коли того хоче той, хто на них дивиться. Людські чуття, залежно від обставин, фетишизують речі. Залежно від настрою людини, дерево й камінь можуть усміхатись і сумувати.

Ми знаємо історію того, хто захований під цим хрестом над бухтою Діксона, і та історія викликає в нас сум і досаду.

Чотирнадцять років тому (1918 року) експедиційне судно „Мод“ залишило гавань острова Діксона. На „Мод“ була норвезька арктична експедиція на чолі з відомим Роальдом Амундсенем.

У середині вересня „Мод“ пройшла повз ріг Челюскіна, а наприкінці того ж місяця зупинилася у важких кригах, щоб відбутися там полярну ніч — зиму. У вересні наступного 1919 року, коли „Мод“ звільнилася од криг і була готова рушити далі, в море Лаптевих, Амундсен послав двох своїх співмандрівників, Тессемана

і Кнудсена, з матеріалами для газет і географічного товариства, на радіостанцію острова Діксона.

Ані Тессеман, ані Кнудсен не дійшли до Діксона. Вони зникли безвісти.

Лише 1921 року було знайнено на розі Примітному залишки погризеного полярними лисицями трупа.

Пізніше, вже 1922 року, за півтори-дві милі від Діксона, геолог Урванцев знайшов другий труп. То був Кнудсен. Він загинув за півтори години ходу від станції. Скільки можна догадуватися з того стану, в якому знайдено труп, він розбивсь об каміння, упавши з кручі.

Очевидно, знеможена фізично й глибоко вражена морально смертю товариша, людина в останні хвилини побачила в далені такі бажані вогні людського селища і з останніх сил кинулася навпростець до них, але один невірний крок і, може з зойком, а може з заціленими щелепами, впала на гостре каміння. Можливо, розбитий, Тессеман ще довго конав, а порятунок був такий близький.

Правда, тоді тут був лише будинок станції по той бік протоки. Тепер знеможений мандрівник швидко знайшов би допомогу в одному з промислових наметів, або зустрів би мисливця, що їх чимало бродить в околиці...

Поминувши „Сибірякова“, „Русанов“ зайшов углиб бухти і, глосним гудком привітавши радіостанцію, кинув проти неї кітву.

Негайно спустили дві шлюпки та баркас. Одна шлюпка подалася до „Сибірякова“, а друга поспішила до острова.

На радіостанції щойно відбулася зміна службового персоналу. Кілька день тому пароплав Єнісею привіз нових зимівників і забрав частину, що відбула тут минулий рік. Дехто залишився чекати наступного пароплава, а були й такі, що залишилися ще на зиму. Один з радистів уже не перший рік зимує на Діксоні.

— Два роки тут, а рік на суходолі. Рік тут, а два десь на півдні,— каже про нього Дождіков.

Половина, якщо не більшість, живуть тут з родинами. Маленькі хлоп'ята, босі, ганяють по арктичній зелені острова. Є діти, що народилися тут, і, як таємничо повідомив Дождіков, незабаром чекають ще на нових.

Двох наших супутниць—З. А. Ушакову та Є. І. Урванцеву, що вийшли на „Русанові“ зустрічати своїх чоловіків-зимівників на Північній Землі, тут чекали несподіванки. Минулого року, коли дирижабль „Граф Цепелін“ летів до Арктики, вони передали чоловікам пакунки та листи. Дирижабль мав пролітати над Північною Землею і скинути ті пакунки. Густий туман не дав змоги дирижаблеві викинути ці пакунки над Північною Землею. „Граф Цепелін“ з Арктики полетів просто до Німеччини. Ушакові не повернули навіть пакунка. І ось на острові Діксона робітники радіостанції повернули їм те і те. Зінаїда Афанасьєвна поверталася на пароплав із пакунком, а Єлизавета Івановна перечитувала свого довгезелезного листа, писаного ще минулого року.

У товаристві з геологом та ботаніком я прогулявся по острову Острівок невеликий.

Ми бачили серед скель ще одну могилу. Камінням була присипана могила лікпома, що помер на острові. Багато зустрічали оленячого моху, різних лишайників, а подекуди навіть півфутову траву та різні квіти. Правда, оленів не бачили. Їх тут тепер нема, вони на суходолі. Замість оленів, на одній зеленій прогалині серед кам'янистих горбів паслись три корови. Геолог запевняв, що коли б ми мали більше нахабства, то напилися б свіжого молока.

Каміння скрізь дуже багато. Здебільшого пісковики, а в одному місці граніт, розкиданий безладними купами. Зламати ногу або розбити голову на тому камінні, особливо не маючи звички плигати як серна — дуже легко.

Ми поверталися після того, як по другий бік острова довго й невдало пристрілювали свої гвинтівки.

Геолог ніс у мішку свою важку здобич — уламки скель та різне каміння й шматочки вічної мерзлоти, відкопаної на глибині шести-десяти сантиметрів під болотом. У ботаніка в торбині були зразки моху, лишайників та кілька квіток. В одному місці ми мали намір захопити здобич і для нашого зоолога, але в нас не було дробовика і цього не пощастило зробити. То, безперечно, був горностаї, хоч першої хвилини ніхто з нас ствердити того не міг. Ми, як хлоп'ята, гналися за вправним звірем, що плигав поміж камінням. Був момент, коли, здавалося, йому залишалося або здатись, або загинути від каміння. Звір сидів під камінням, звідки було лише два виходи. Біля кожного стояла людина з добрим камінцем у руці. Але воно зуміло фалшивим маневром обдурити ботаніка: той кинув камінь, звір вискочив, але миттю зник у такому нагромадженні скель, що розшукувати його було даремно.

Потім довго сперечалися, чи можуть бути в цій місцевості горностаї. Лише за кілька днів у матеріалах експедиції Толя знайшли potwierдження, що можуть бути. Зоолог Бируля зустрічав їх на півночі Таймирського півострова.

Повертаючись на пароплав, ми ще завітали до промисловців. У невеликому приміщенні, побудованому з каменю, дощок та парусини, жила артіль з дев'ятьох мисливців. Вони приїхали сюди промишляти білуху*). Науковий робітник „Комсезерпуть“, що вивчає біологію білухи, вказав їм місце, де поставити сіті. За їх словами, білуха, заходячи в бухту, завжди йде в напрямі годинникової стрілки, отже, коли вона тут з'явиться, то обов'язково зайде в їхні сіті. Вони тут лише тиждень і покищо, крім кількох нерп та невеликої кількості омуля, ще нічого не впіймали. На протилежному березі працює друга артіль. Вона тут уже давно, вже вловила дещо і тепер виробляє ковбаси з м'яса білухи. Потім нам доводилося бачити ту ковбасу. Вона дуже чорного кольору, але смачніша за кінську.

*) Малого розміру звір з породи китів, близько двох тонн вагою, білого кольору.

Промисловці розповіли, що великий табір на суходільному березі — то рибальський колгосп. Трохи далі од нього мисливський намет. Мисливці полюють на оленів, ведмедів та гусей.

Наприкінці поскаржилися на пароплави та моторові човни, що розлякують звіря й рибу. Моторові човни особливо лякають такого звіря, як білуха.

Розпрошавшись з промисловцями і подивившись на радіостанції поранене біле ведмежа, — його захопили цими днями, вбивши чотирьох ведмедів на Оленячому острові, — поїхали додому.

У цей час у бухту з північного сходу заходив новий пароплав. З його конструкції видно було, що це був пароплав річний. „Боцман Лайне“, — так звався він, — повертався на Єнісей після того, як розвіз по узбережжю на літній сезон промисловців-мисливців.

Дійсно, мисливський край. У бухті бачили кілька нерп. Чорні куді голови, схожі на собачі, визирали з води з цікавістю і, набравши повітря, знову ховалися. Коли підходили до пароплава, від борту одійшла шлюпка. То наші аматори — мисливці подалися до суходільного берега на цілу ніч полювати.

Острів Діксон, 7-VIII 32 р.

НА ВЕДМЕЖІЙ КОСІ

Уперше на острів вийшли люди. Вони вийшли, набравши повні чоботи морської води. Шлюпка вперлась кілем у дно, не добравши кабельтова до берега. Ідучи по коліна в воді, відчули, що високі мисливські чоботи пропускають воду, наче вони не шкіряні, а сукняні.

На піщовому узбережжі в первісному хаосі нагромадились велетенські стовбури плавнику. Його принесло сюди море з гирл сибірських рік, одшліфувало хвилями і кинуло кам'яніти на піску. Люди посідали на плавник, пороззувалися, викручуючи волохаті, вовняні панчохи та виливаючи воду з чобіт. Потім узувались і партіями розходилися по острову. За широкою прибережною долиною, вкритою мохом, болотами та сотнями різних розмірів калабань і озер здіймалися невисокі, безладно розкидані горби.

Геолог, вшапці з оленячого хутра, облямований чукотськими візерунками, впершись ногою в край лопати, брав першу пробу ґрунту. На глибині шестидесяти п'яти сантиметрів була вічна мерзлота. Наче густий розчин глини й піску закам'янів вічною кригою. Його можна було рубати лише сокирою. Від такого удару дробом бризкали крижані уламки. Начальник експедиції на німецьку „літку“^{*)} взяв з п'ять краєвидів, безнадійно суворих, насичених пахощами, властивими всім невідомим полярним землям, в авреолі таємничих несподіванок, і розпочав геологічну розвідку. На горбі він знайшов лігніт — молодого віку кам'яне вугілля, що лише на кілька мільйонів років старше за мамутів.

^{*)} Удосконалений фотоапарат малого розміру.

ка Над островом підняли червоний прапор. Вітер уперше заполос- в червону тканину на високій, нашвидку обтесаній, щоглі. Для щогли вибрали найвищий, — на око, — горб.

Заклавши шість набоїв у свій манліхер, ставлю заскочку на запобіжник і рушаю в центр острова. Маю таємний намір пошукати тут оленів. Адже знаходив Нансен їх на кожному острові цього моря, де йому доводилося висаджуватись. І зовсім не хочу сам-на-сам зустрічати ведмеда, бо дуже непевний своєї рушниці. В моїх глибинних почуттях ховається побоювання, що замок погано помащено рушничним мастилом.

З перших горбів спускаюсь у глибоку влоговину, переходжу річище, річки, що її, очевидно, веснами творить снігова вода. Намула своєю твердістю нагадує асфальт, — сліду не залишається.

Сходжу вгору. Довкола пісок. Подекуди він такий сухий, що сиплеться з руки, наче разове борошно або грис. На горбках зеленіє висока трава, нагадуючи тирсу. Але більше піску мокрого, ніж сухого. Часто під ногами пружається мох та лишайник, болотяний ґрунт заступає пісок. Трапляється багато квітів. Ніжні білі листочки розміром і формою нагадують лісові дзвіночки, є квіти подібні до білої кашки, трапляється різнокольорове бадиллячко, часто червоне, а буває — схоже здалека на німичку.

Ніде жодної пташки.

По обривах нового річища йде покалічена глибокими ямами стежка, що нею давно прокривував дорослий ведмідь, і три найбільші його пальці особливо виразно позначилися тут. Я пильно оглядаюсь довкола, але ніде живої істоти. Стоїть непорушна тиша і крізь прозорий серпанок легенького туману підбадьорливо дивиться сонце, — а в грудях почуття, що по цих горбах і річищі вперше ступає людська нога.

Товариші, що провадять дослідження, zostалися позаду, а ті, що полюють, пішли берегами, маючи намір замкнути острів, затиснути звірину, що потрапить на них.

За горбами знову нерівні долини і кілька річищ, що їх обступило ще вище пасмо горбів.

Більш як півгодини витрачено на те, щоб здолати ці долинки. Одходжу від берега більше як дві милі і знов, не зустрівши жодної істоти, виходжу на ці горбки. Відділя одкривається перспектива моря по другий бік острова. Кілька великих піскових кіс шупаками велетенського восьминога простяглися в різних напрямках. Я бачу, як з південного заходу до острова наближається пароплав. Здається, це наш криголам, такі схожі корпус і щогли, але я знаю, що то „Сибіряков“. Він ішов за п'ятнадцять миль од нас паралельним курсом.

Пустельний ландшафт і болотяний ґрунт із моховим груддям на торфовищі знов глянули на мене безнадійністю, і я повертаю назад.

Але раніше пострілом, — згуком, незнайомим цій тиші, — хочу відсалютувати другому берегові, горбам, безлюдній тундрі. Наді-

лююся в одинокий камінець за сто метрів і натискую зас-
кочку.

Пострілу не було.

Ударник глухо стукнув по капсюлі...

Рука смикнула замок, але гільза не вилетіла. Тоді глянув на свою фінку, що правила за мисливський ніж, і всміхнувся. В усмішці були іронія і сарказм над самим собою, бо за десять кроків од того місця виразно позначився чіткий свіжий слід ведмеда-чих лап.

Від удару прикладом у землю набій вилетів з люфи. Я загнав другий і знов натиснув. На цей раз тиша здригнулася од гучного пострілу. Але третій знов довелося сховати в кишеню — ударник не розбив капсюлі.

Далеко з берега, куди пішло кілька наших мисливців, долетів звук пострілу, наче відгук на мій. Я поспішав у тому напрямі, щоб приєднатися до товаришів.

Протягом півгодини я натрапив на багато ведмедачих слідів і на жодний оленячий. На березі невеличкого рівчака лежав здохлий песець. Він здох узимку, коли хутро його своєю білизною не одрізнялось од снігу. Одним боком він виглядав наче комір міської модици, але з другого вода попсувала шкіру. Слідів якихось зубів, якихось кігтів на ньому не було. Може він помер од старости, або з голоду. Та мертві звірі мене не цікавили. Я шукав живих, а насамперед — зустрічі з товаришами.

Перші, кого я зустрів, були капітан і третій механік. Вони бачили білого ведмеда, але він утік од них.

Механік впіймав маленького довгоногого кулика, що не вмів ще літати. У сірої пташки сильно калатало серце. Механік пустив її на землю і лагідно сказав — біжи.

Пташка, заплітаючи ніжками, швиденько застрибала по мохові, ховаючись між рідким бадиллям трави, схожій на тирсу.

Ми зійшли на берег. Сіли відпочити на свіжому стовбурі, плавника з слідами пилки та сокири й написом 1926. Очевидно, хвилі Єнісея викрали його з якогось плота, що спускався до Ігарки*), і винесли в подарунок Карському морю. Капітан кишеньковим компасом вивірив напрям берега та горбів. Він збирався повертатися на пароплав. До нас підійшли Михайлов та Журавльов. Коли з'їжджали на берег, перший озброївся маніхером та наганом, а другий сокирою, але одразу ж на березі Журавльов віддав комусь — хто цікавився, як рубається плавник, — важку сокиру і тепер ходив берегом, вишукуючи якихось несподіванок, що море могло викинути разом з плавником. Він підняв з півсотні різних кремінців, кварців, уламків гнейсу та граніту і знайшов гарну темнозеленого кольору скляну кулю невідомого призначення, порожню всередині з літерою М замість пупка.

---

*) Ігарка — нове місто-порт на річці Єнісей за полярним колом, побудоване протягом останніх трьох років.

Капітан з механіком поверталися на пароплав.

Ми ж утрюх з товаришами далі полювали і взяли на себе завдання пройти одною косою, яка вибігала далеко в море, і перевірити, чи не з'єднується вона з другою, що проходила близько того місця, де стояв пароплав. Ми вважали, що на це нам треба, максимум, дві години.

Михайлов оддав свого нагана Журавльову, і всі троє, озброєні та підбадьорені сподіванками на вдале полювання і таке саме розв'язання поставленого щодо коси завдання, рушили пісковим берегом. Ішли в напрямі до того місця, де коса чорною стрілкою одривалася від високого рогу і вибігала далеко в море, наче тінь довжелезної хмари. На сірій тині крапками чорного атраменту чорніла купка плавнику.

Але раніш, ніж дійти до того рогу, ми ще зустрілися з незнайомою людиною. На гребені ближчої гори стояла людина і кудись стріляла.

Ми гадали, що це хтось із наших, але в бінокль не могли впізнати хто саме. Я засюрчав у свисток і підняв шапку на цівку рушниці.

Мисливець стрельнув ще раз, наче даючи знати, що він нас почув, і почав швидко спускатися донизу.

Ми бачили його в бінокль і без бінокля, але впізнати не могли.

Вирішили, що це хтось із „Сибірякова“.

— Галло! З „Сибірякова“!? — гукнули ми йому.

— Єсть, „Сибіряков“!, — відповів він, — а ви „Русанов“?

Ми привіталися, запалили й відпочили на уламках колишнього соснового стовбура.

Сибіряковець розповів, що він звірів ще не бачив. Там, де вони висаджувалися, на березі знайшли пошматовану звірями шкуру білого ведмеда й багато кісток. У них склалося вражіння, що то, мабуть, дужчі ведмеді з голоду пошматовували слабшого.

Одкинувши здогади, ми попрощалися. Сибіряковець пішов назад углиб острова, а ми подалися болотяною косою, добираючись до її другого берега. Там нас зустрів шум прибою і невисокий вал сухого піску з кучугурами плавнику на греблі.

Я йшов попереду. Несподівано побачив якийсь ледве помітний слід на піску. Безперечно, то був свіжий ведмежий слід. Ведмідь зовсім недавно пройшов краєм берега, і прибій ще не встиг достати до нього.

Михайлов перевіряв свою рушницю. Журавльов з наганом залишався про всяк випадок у резерві. Пильно оглядаючи плавникові купи, ми пройшли не більше півтора ста кроків, як раптом Михайлов схопив мене за руку і потяг додолу, присідаючи навпочіпки.

— Що то таке? — питав він, показуючи на білу пляму за триста кроків од нас між плавником.

Безперечно, то був ведмідь.

Хвилюючись, ми підкралися до звіря. Він лежав нерухомо. Видно було лише його спину. Мабуть, він спочивав або гриз якусь

поживу. Лише раз він підвів голову. Глянув сердитим поглядом довкола, наче щось підозріваючи, але нічого не помітивши, — ми в цей час лежали, — знов опустив голову за дерево.

До ведмедя залишалось кроків з шістьдесят, але хотілося підійти бодай на двадцять. Нахилившись, підбігли ближче, але ведмідь уже нас помітив. Він підвівся з досадно стурбованим виглядом, спираючися спочатку на передні лапи, подивився на нас, а потім повернувся до нас хвостом. Здіймаю рушницю, натискую заскочку і замість пострілу чую, як ударник м'яко спускається на капсюль. Дивлюсь на Михайлова — у нього двічі повторюється те саме. Ззаду летить лайка Журавльова і вигук:

— Наган не стріляє.

Ведмідь був уже далеко, коли ми, викинувши перші набойі дали два постріли. Постріли були безрезультатні.

Журавльов кидається на Михайлова.

— Ти ж... дав мені незарядженого нагана!

— Набойі ж у кобурі, — відповідає Михайлов, — і ми кидаємось наздоганяти ведмедя. Він скаче галопом, наче кінь на кар'єрі, складаючи чотири лапи разом, часом зупиняється, довго дивиться назад, помалу йде і знов біжить. Біля нього з'являється другий, такий же завбільшки ведмідь, і вони й далі так само відступають од нас майже на кілометровій дистанції, так що часто за ними доводиться слідкувати в бінокль.

Навряд чи є рація їх переслідувати, але нам однаково йти вперед.

Дотого ж сподіваємось їх загнати на кінець коси і там постріляти, або в тому разі, коли ця коса поєднується з другою — вигнати їх до пароплава, а там ведмедів переймуть інші наші мисливці.

Ми забули, що білі ведмеді кращі плавці між чотириногими, що їх зустрічали далеко в відкритому морі за десятки кілометрів од берегів або плавучої криги.

Ці, що ми їх настирливо переслідували, поспішили нагадати про цю свою здатність.

В одному місці вони зупинилися, наче чекаючи на нас. За півкіломета, ніби передумавши, зішли у воду і попливали в море. За їхніми головами серед хвиль можна було стежити лише в бінокль.

Зпочуттям гіркого розчарування підійшли ми до того місця, де ведмеді кинулись у воду. Там море через вузьку, але глибоку протоку забігало на косу і розливалось величезною лягуною, не глибшою як по кісточки. Нам залишалось сміливо затопати по цій лягуні. Коса тут була понад два кілометри завширшки. Далеко праворуч вона робила виступ і нова коса йшла перпендикулярно цій та зникала на обрії. В тому напрямі ми розгледіли ще одного ведмедя. Далеченько від нас гаяв по лягуні пседець, бризкаючи водою і лякаючи великих неповоротких птиць, як свійська качка завбільшки.

Ми вирішили йти ліворуч, перерізавши навскоси лягуну, і вийти до піскового насипу, що білів, наче смуга криги на обрії. Відтіля ми мали спробувати пройти на ту косу, що наближається до пароплава. Ми одійшли не менш, як шість-сім кілометрів од високого берега острова. Була восьма година вечора. Сонце стояло ще високо над обрієм. Хоч чорні хмари підпливали до нього, але воно ще блискало своїм промінням на спокійній водяній поверхні лягуни.

Ми йшли, тьопачучи по воді, дивуючись з твердого піскового ґрунту, і розмовляли про те, що, мабуть, багато ведмедів мусить бути на цій косі — і тому, що біля моря більше харчу для них, і тому, що наші мисливці своєю пальбою позаганяли сюди тих, що вешталися по острову.

Хмарне небо, а особливо хмари під сонцем, викликали в нас побоювання шторму. Коли б був шторм, і коли б ми не встигли своєчасно дістатись до пароплава, то нас могли б залишити на острові на невизначений час. Пароплав пішов би в море, побоюючись, щоб його не знесло на міліну, і крейсував би доти, поки б не вдух вітер. Але, крім того, нам загрожувала б, у разі шторму небезпека зовсім не вибратися звідси. Безперечно, треба невеликого хвилювання, щоб море набігло на косу і вкрило її своїми хвилями. Під час шторму там, де ми проходили, — лютеє стихія.

Найближчий шлях до пароплава буде, коли вийти на ту косу, що до неї шукаємо шляху. Коли ж доведеться повертатися, то буде важко нашим ногам і, можливо, небезпечно для життя, бо сонце вже заховалось у хмари, з nord-осту потягнув вітер і до нас долетів посилений шум прибою по той бік коси.

Залишилося пройти не більш як півтора кілометра, щоб за допомогою бінокля перевірити — чи з'єднуються коси, чи водяна поверхня між ними поєднується протокою, чи вона підтримує зв'язок з морем лише під час штормів.

Ми швидко йшли вперед. Нарешті наш бінокль починає показувати не те, чого ми сподівалися. Але в цей момент у поле зору цайсівських об'єктивів попадає ведмедиця з двома ведмежатами. Здалеку на рівній площині коси вона видається велетнем, що гордо ступає, не знаючи рівних супротивників на цій землі, а її ведмежата — розміром, як невеликі собаки, йдуть обабіч, не відстаючи ані на крок. Вона нас покищо не помітила, і знов мисливський газард охоплює всіх трьох.

Це дуже далеко, і ми не знаємо, як близько підпустить нас звір, але починаємо бігти, забувши про втому, витрачаючи останні залишки енергії.

Але нас помічено заздалегідь. Ведмедиця підводить голову і довго дивиться в наш бік. Ми зупиняємося теж. До ведмедиці відкілясь здала підходить великий ведмідь, і в нас вражіння, наче вони радяться, що робити. Але ось ведмедиця, штовхнувши ведмежат, швидко рушає до бухти, що оточена двома косами. Ми вже бачимо, що наша сподіванка на з'єднання кіс була даремна —

вони розділяються невеликою, але для нас неприступною протокою. Те, що ведмедиця кидається в воду — новий доказ тому. А великий ведмідь поволі починає відходити в протилежну сторону, наче заманюючи нас.

Я помітив, що у ведмедів дуже влучна тактика. На випадок небезпеки вони ніколи не тікають разом, купою, як отара, а розбігаються в різні сторони, очевидно, міркуючи, що в такому разі, безперечно, хтось врятується.

— Спробую, — сказав Михайлов, прикладаючи до плеча свого манліхера.

На віддалі семисот метрів на воді біліло три плями — то були морди ведмедиці та ведмежат.

Михайлов стрельнув, але куля не долетіла. Вона вдарила об воду на півсотню метрів ближче. Друга куля пішла рикошетом ліворуч.

Ми в запалі взялися пристрілювати гвинтівки. Журавльов у бінокль спостерігав наслідки.

— Влучив, — сказав він після мого пострілу.

Потім влучив Михайлов. Потім знов я... Ми дали тринадцять пострілів і, очевидно, розстріляли ведмедицю з ведмежатами.

Принаймі, ми так думали, бо всі три білі плями зникли під водою, — наче їх не було.

— Ходімо, — гаряче запропонував Михайлов, збивши кепку мало не на потилицю, — вони там спливуть, як плавник. Ширина протоки дозволяє сподіватись, що хвилику їх скоро прибіє до берега.

Йти треба було, обходячи бухту кілометрів півтора. Ми не встигли відповісти на пропозицію товариша, як поривом вітру, що з свистом промчав над лягуною, нам випрямило спину, а на обличчях потекли перші краплі дощу.

Загроза шторму була реальна.

Пригадалися припливи і відпливи на берегах Бретані. Там, коли море відходить далеко од берега, тубільна людність поспішає на піскові відмілини виловлювати рибу. Але скоро мусить повертатись, бо під час припливу море повинно знову залити берег на кілька кілометрів. Лихо тому, хто своєчасно не встигне повернутись.

Ми забули про свою здобич і щосили кинулися бігти назад. Нам треба було пробігти найменше сім-вісім кілометрів.

Це був марафський біг з перепонами — вода на півфута, сипкий пісок та болотяний намул, що пружинився, а часом у ньому грузли ноги.

Повісивши гвинтівки прикладами вгору, ми оглядали наш шлях з величезною уважністю, боючись потрапити на глибоку воду. Ми не йшли по своїх слідах, бо простуючи сюди, зробили прямий кут, пройшовши його катетами, а тепер ми хотіли їх з'єднати гіпотенузою. Нам допоміг песець що побіг далеко по воді. Там, де через воду пройшла полярна лисиця, там, безперечно, пройдемо й ми. Так воно й вийшло. За годину ми зменшили ходу, не зважаючи на дощ і вітер. Ліворуч глухо гув прибій, і вітер, зриваючи

піну, чайками перекидав її шматки через прибережний насип та білими мишами гнав по косі. Ми знали, що коли б шторм і посилювався, ми встигнемо дійти до острова. Боялись лише одного: що пароплав одійде від острова, не залишивши на березі ні хліба, ні консервів.

Ми ж за десятигодинну прогулянку ще нічого не їли.

Востаннє побачили ще одного ведмедя. Він пройшов по косі, де вона починалася, піднявся на ріг острова і зник за ним.

Ми вийшли на острів того самого рогу, що за ним зник ведмідь, і повернули в протилежний бік. Ноги, здавалося, здеревіли. Зупинятись не можна було, бо кожний короткий відпочинок позначався болем і задубінням ніг. А йти треба було ще принаймні дві години.

Йшли поволі, і навіть думка, що пароплав міг одійти, не впливала на швидкість руху, ця свідомість лише не дозволяла нам сісти на кілька годин.

Дошч перестав. За рогом вщував вітер.

Лише о першій годині ночі ми зійшли на берег, що проти нього стояв пароплав. По цей бік острова пінилися невеликі хвилі.

Пострілами викликали шлюпку. Разом з нами до пароплава підійшла друга шлюпка. Вона привезла тушу білого ведмедя. Цей ведмідь напав на геолога. Рушниця, як і наші, стріляти відмовилася. Геолог ударив прикладом ведмедя по носу й кинувся навтіки. Молодий ведмідь придуркувато подивився на сміливого двоногого і після недовгого роздуму кинувся за ним. На ведмедя налетів фізик Ахмет Факідов і поціливі ведмедя в лопатку. Тепер довелося ведмедові утікати. Факідов гнався за ведмедем кілька годин, продріавив його вісьмома кулями і, нарешті, ведмідь ліг здихати, а Факідов сів спочивати метрів за двадцять. Ведмежу смерть констатував один сибіряковець. Він підійшов до ведмедя і вдарив його прикладом по голові. Приклад переломився, а ведмідь не ворухнувся.

О другій годині ночі „Русанов“ знявся з ківви й рушив у напрямі острова Діксона, що півтори години вимірюючи глибину та беручи гідрологічні й гідробіологічні станції, а також геологічні проби ґрунту. Я засинав, і коли заплющив очі, передомною постали десятки білих ведмедів і кучугури плавника. Так, як у дитинстві гриби після роботи в лісі.

Капітан виправив місце положення о. Свердрупа на мапі. Острів на 10 миль ближче на південь.

Карське море. На траверсі
о. Олеяного, біля о. Діксона.

ЗДІЙМАЄМО БІЛУ ПЛЯМУ

П'ятниця, 12 серпня 1932 р. на шляху до Північної землі.

З 16 годин компасний курс за головним компасом нордвест 30° (поправка $+32^{\circ}$). Туман, видимість дуже погана. 17 год 00 хв. на лагові 60,5.

Промірено глибину 25,5 сажнів. Лягли на компасний курс за головним компасом на № (поправка + 32°). Обчислене місце положення: широта—75° 35' норд, довжина—80° 50' ост.

18 год. 00 хв. на лагові 65, 3. Ідемо середнім ходом. Туман. Витравлено праву ківту, каната одна смичка на брашпілі.

19 год. 00 хв. на лагові 71,0. Глибина 28 саж. Обчислене місце положення: широта—75° 44' норд. Довжина—81° 18' ост.

О 19 год, 50 хв.—туман, на відстані одної-півтори милі праворуч по носу відкрився острів, не відзначений на мапі. Машину застопорено. Вимірена глибина 24 сажні. Компасний пеленг остового краю острова 90° норд-ост (поправка 32°) і вестового краю 28° норд-ост. Антретна відстань 1-1,5 милі. Межу остового краю острова крізь туман визначити важко. Губиться в тумані. Вестовий беріг острова обривається. Від берега вертикальні столи „отброски“. На зюд-вест од вестового краю на відстані $\frac{3}{4}$ —1 милі буруни на банці. Беріг оточений рифами, сильний прибій.

Обчислене місце судна: широта—75° 48' норд, довжина—81° 20' ост. Мапа № 229. 19 год. 55 хв. дано малий хід.

Туман, видимість погана. Острів закрило. На лагові 75,5. За вахту пройшли за лагом 20,7 милі. Протягом цілої вахти йшли з випущеною ківтою.

О 20 год. 00 хв. зміна вахти.

Вартовий штурман *Храмцов*

(Виписано з судового журналу криголамного пароплава „Владимир Русанов“).

Ми йшли просто 81° східньої довжини, тримаючи курс на острів Самітності, щоб відтіля звернути на Північну землю. Після того, як сотрів Свердрупа залишався за лівим бортом, „Русанов“ вийшов у невідомі води Карського моря. Десять близько в цих краях 50 років тому проплив норвезький шкіпер Йогансон, потім 1915 р. проходив другий норвежець Отто Свердруп і, нарешті, позаминулого року, більш як за сто миль відтіля „Седов“ одкрив острови Самойловича, Вороніна та Ісаченка. Але тут ще не був ніхто.

Йшли повним ходом щось 11 миль на годину, не зважаючи на незнані води і густий туман. Лише щодесять миль зупинялись вимірювали глибину, брали воду для хемічної аналізи і робили метеорологічні спостереження.

Десять на відстані 15 чи 20 миль з правого борта в тумані, а може за обрієм, ішов пароплав „Сибіряков“. Радисти обох пароплавів час від часу перегукувалися через етер.

Я стояв метеорологічну вахту. На моєму обов'язку було щоразу, коли міряли глибину, записувати температуру води, напрям та силу вітра й хвиль, стан хмарности, туман, опади, та все інше, що стосується таких спостережень. Гідро метеорологічна група мобілізувала для своїх спостережень пів експедиції. Ми не метеорологи за спеціальністю, разом із матросами дражили метеорологів „вітродуями“, а їхні спостереження звали „вітродуйськими“.

Проте, на вахті кожен виконував доручену йому справу ретельно і забував про жарт.

На вахті наш третій штурман—Василь Дмитрович Заборський. З заспано-байдужим обличчям він, як завжди, дивився трохи незадоволено, призириливо. Це завжди в тих випадках, коли він свистить у машинний телеграф, а звітти йому не відповідають. Він лає недисциплінованість:

— Мабуть, на палубі... під час вахти вештаються, а старший машиніст глухий... От і докличся.

Потім рішуче сіпає ручку машинного телеграфа, водить назад і наперед, а тоді зупиняє стрілку на „стоп“. Чути відповідний дзвінок і враз стукіт машини стихає. Пароплав ще трохи рухається вперед уже за інерцією.

Годинник показує 9 год. 40 хв. Пройдено 10 миль, і тепер чергове вимірювання глибини. Підвахтовий матрос біжить на корму до лота „Томсона“. Я озброююсь зшитком та олівцем, лізу на дах навігаційної рубки до головного компаса. Там мою увагою заводили вітер і хвили. Я намагаюся визначити їхню силу та напрям.

У цей час Заборський бере бінокля, впирається ліктями у пляншер і впирається зором у густий туман. Мене досада бере на нього:

„Нічого більше робити... Сказав би мені краще наші координати.“ *)

У цей час трапом на місток сходить поважна постать капітана.

— Добридень, Василю Дмитровичу! — здоровкається він із третім.

Але Заборський наче не чує, він не одриває очей від бінокля, ніби цейсівське скло допомагає йому в тумані, як прожектор. Але ось він опускає бінокль і ще секунду, вже без цього прожектора, вдивляється в туман. До Заборського підходить капітан. Штурман повертається до нього і з погано захованим хвилюванням швидко вимовляє:

— Борисе Івановичу, по носу земля.

Я чую ці слова і забуваю про вітер та хвили. Зшиток вилітає з моїх рук. Кидаюсь до перегородки. Капітан, очевидно, вже помітив щось у тумані, рукою він шукає бінокля, а зором впирається в той же бік, куди дивився штурман.

У тумані, над самим морем темніє, ледве одрізняючись від сірої каші, якась плямка. Вона справді нагадує берег.

З корми повертається підвахтовий.

— Глибина—рапартує він—11 сажнів.

— До кітви!—командує капітан.

— Есть!—відповідає штурман і разом з матросом біжать униз, поспішаючи на півбак.

Земля, в прямому і переносному розумінні справді під самим носом. Глибина різко зменшилася, рівняючи до попереднього. Коли

---

*) Місце положення. Географічні широта та довжина,

б випадково тут не зупинилися, то могло бути, що налетіли б на міліну, а то й на берег. У тумані все може статися.

Важко плюскає, опускаючись у море, кітва і з гуркотом випускає брашпіля, здається, безконечний монументальний ланцюг.

Стоїмо в густому молоді туману. Проте, можна розглянути білу смужку під берегом острова. Безперечно, то котяться буруни прибою по міліні, розпліскуючись коло берега.

До навігаційної рубки викликають ехолотника Карасьова. Ехолот, ще рідкий і таємничий інструмент на наших пароплавах,—не те, що за кордоном,—встановлено на „Русанові“ спеціально для цієї експедиції. Ехо-лот, побудований на законах акустики, дає змогу виміряти глибину, виходячи з того, як скоро проходить звук удару по воді до дна і повертається назад луною. Це досить складний і примхливий апарат. Наш ехо-лот відразу ж по виході експедиції відмовився робити і, не зважаючи на всі зусилля спеціаліста ехолотника, не робив до острова Діксона. У декого було побоювання, що на Діксоні доведеться висадити ехо-лот разом з ехолотником на берег. Але там, нарешті, Карасьов—це прізвище нашого ехолотника—налагодив свою машину. Щоправда, на перший порі капітан ще не дуже довіряв ехо-лотові і наказував часто перевіряти його показники лотом Томсона. Тепер почалася гаряча робота для ехолотника.

Скоро підняли кітву, але, не витягаючи з води, потягли за пароплавом, рушаючи далі малим ходом. Матрос стежив, чи не чіпляє кітва за ґрунт.

Пароплав ледве-ледве посувався. Капітан не сходив з містка. Він рідко заходив до навігаційної рубки, а зайшовши туди вискакував, махнувши рукою. На мапі це місце, що ним проходили, було чисте,—ані островів, ані взагалі-будь-якої позначки про глибину або дно моря. Ми йшли по білій плямі.

На капітанському містку вже були начальник експедиції, старший штурман та океанограф. Океанограф у нас був старий полярник, капітан далекої плавби Ануфрієв. Він повинен був списувати ново відкриті острови. Це його спеціальність, і старий лише хвилинками одривався від компаса та бінокля, щоб занотувати щось у своєму блокноті. Старший штурман орієнтовно визначав географічні координати нового острова. На мапі, на чистому доти місці, де паралелі $75^{\circ} 4'$ перехрещується з меридіаном $81^{\circ} 47'$ східної довжини, накреслили плямку—це був новий острів.

Радіом запитали „Сибірякова“, чи не бачив він нового острова. Одержали відповідь, що „Сибіряков“ пройшов його зі сходу і не міняючи курсу подався далі.

Ми не могли зробити того самого. Два нові плюскуваті острови відкрилися поруч першого. Острови тяглися ланцюгом і відкривалися наче конвеєром. Можна було розглядати велетенську косу, зовсім близько від нас. Та коса загороджувала підступ до островів. Між косою і островами був значний водяний простір. Клятий туман—звідусіль на його адресу сипалися прокльони. Він пере-

шкоджав розглянути розмір і визначити характер островів, заховував сонце і не давав змоги точно встановити географічне положення островів. Крім того, він не дозволяв нам іти за таких обставин швидко вперед.

Надвечір трапився новий курйозний випадок. Знов із штурманом Заборським. Він устиг зупинити пароплав, не наскочивши на новий острів, лише завдяки малому ходові з випущеною кітвою. Інакше „Русанов“, мабуть, сидів би на міліні.

Ми відкрили кілька нових островів. Очевидно, тут цілий архіпелаг, що безперечно якимось зв'язаний з архіпелагом Північної Землі. Острови і тумани затримали нас майже на цілу добу. Ми все ще були далеко від острова Самітності.

З великою досадою йдемо повз нові острови, з жалем констатуємо, що в даний момент не маємо змоги висадитись і обслідувати цей архіпелаг.

Начальник експедиції обіцяв, що коли ми виконаємо наше безпосереднє завдання, досягнувши рогу Челюскіна, то на зворотному шляху, якщо будуть сприятливі обставини, підійдемо сюди.

„Русанов“ зі швидкістю черепахи пропливає крізь сірий, як червоноармійська шинеля, туман, і вперше людські голоси порушують спокій цієї водяної пустелі. І з кожним обертом гвинтових лопатів перекреслюється біла пляма на мапі.

12-VIII 1932 р.

Біля невідомих земель.

НАЧАЛЬНИЦЯ

Дві довгі чорні коси спадають нижче пояса. З грубих халяв ютових чобіт видно теплі вовняні панчохи. Над верхньою, трохи пухкою, губою, що в ній вередливість впирається у твердість спідньої, ледве помітний пушок. У блондинки його б не помітили. Кілька дрібних зморщок на чолі, — це все надовго врізується в пам'ять.

Темнозелена, вітром насичена хвиля, здіймається від зусилля, штовхнувши у лівий борт. Далеко навкруги спінено Карське море, що наче лайливими словами з вітром перекидається, а бризки, підхоплені вітром, наче розсипана лютя. Мокрою рядниною, що її схопив вітер і пошматував об клаптики щогол, перебігає дощова хмара з обрію на обрій.

Од свіжої погоди мокрий півбак і на хвилі підноситься корма.

Жінка з чорними косами пригадує шторм, коли вперше її одвозив пароплав зимувати на далеку Північ. Вона була першою жінкою-колоністкою на далеких островах за 80° північної широти, де з гір блакитними глетчерами сповзають мільярди тонн криг, щоб могутніми айсбергами сповнити океан. Коли полярна ніч напнула чорний намет на чотири місяці над островами, коли рідко гоного часу місяць синім шаром спливав над закрижаною околицею, щоб холодним блиском запалити нечисленні зерна фірнкової покрівлі, а решту сотень годин конвеєром мчали гурагани та

завірюхи із силою, що кидає додолу людину і звіря, засипає будівлі і скелі сніговими буртами, — тоді сталася зміна у взаєминах між колоністами. Як завжди в таких випадках виявилось, хто з тих, що вперше зимують в Арктиці, до тих умов непридатний. Перецінювались цінності дружби, переглядалися взаємні зобов'язання, складались нові неписані угоди про товаришування. Зорі світили мрійливо і байдуже. У крижаній пустелі, здавалося, загинув людський Всесвіт, і лише чудесний винахід, що зветься радіом і що хвилює невідомі сили сповненої порожнечі простору, стверджував зимівникам, що десь є два мільярди подібних до них істот.

Спробна зимівля відбирала витриваліших, вигартовувала постійних арктиків.

Наступного літа пароплав змінив зимівників. Одна зима на суходолі і тепер жінка знов їде до Арктики на острови, де лише перші два роки зимують дослідники.

Її призначено начальницею станції на Північній Землі. З нею троє товаришів. Найближчий — радист (шоста зимівля за полярним колом) — з ним перше знайомство під час зимівлі за 80°. Другий — метеоролог, колишній промисловець з Нової Землі — полярний стаж вісім років. Третій — буде промисловець, приїхав з Богуслава, а перед тим багато років блукав по морях цілого світу. Він знав Седова і збирався з ним до північного полюса, але з деяких причин, замість їхати з очайдушно відважним лятенантом, потрапив до Австралії. Він був матросом у Шекультона, коли той ходив до Антарктики. Дома залишилися син комсомолец і двоє менших дівчат.

Сама вона біолог. Начальницею її було призначено тоді, коли призначений перед тим начальник в останній момент відмовився їхати до Арктики. Так з'явилася перша жінка-начальник полярної наукової станції. Газети вмістили її портрета, кореспонденти її інтерв'ювали, а на урочистих зборах перед відплиттям в експедицію вона примушена встати і показатись повній залі людей, — почувши оплески, розгубилась і зробила щось схоже на кніксен.

Наближався час прибуття на острови. Море, що в нашій уяві завжди повинно бути вкрите кригами, було чисте й тепле. Лише густий, брудний туман звисав над простором і затримував хід криголаму. Одного такого вечора, коли сонце на півночі було заховане за туманом, у каюті Ахмета Факідова сиділо кілька чоловіка. Молодий фізик говорив, що він нічого не знав, бо тисячі речей не відомі науці, бо ніхто не скаже, що таке магнетизм, у чому секрет тяжіння тіл, або як біжить електричний струм проводами. Ділились спогадами зимівники, розповідали деталі своїх майбутніх плянів. В каюті було людно і шумно. Начальниця сиділа в цетирі і мрійно мовчала. Здавалося, вона хотіла відчутти навколо себе гомін багатьох голосів і запам'ятати обличчя запальних дискутантів, щоб це все залишилось на рік, а може два самотнього перебування на тих островах, де вона керуватиме вивченням страшних своєю порожнечою просторів.

Ранком штурман запеленгував радіо-щоглу острова Хатнього. Капітан низав плечима, дивлячись на мапу і порівнюючи з тим, що було насправді на тій місці, де мапа показувала два острівці-крихітки. Насправді одна крихітка, коли дотримуватись пропорцій, була завбільшки з коровай.

Ботман оддав ручку брашпіля і кітва поволоклась по ґрунту...

Протягом тридцяти годин було вивантажено на берег харчі, одяг, інструменти, паливо на два роки, відремонтовано будинок та електровітряк. Пароплав прийняв вантаж: сто ведмежих шкур, одне живе ведмежа та 30 бочок жиру і був готовий до далекої плави. Лише шторм на морі затримував його в порівняно затишному місці — у вузькій протоці біля берега.

Після двох безсонних ночей Ніна Петрівна зайшла до кают-компанії попрощатись із своїми супутниками. Всі випили вина за здоров'я зимівників. Лише вона не торкнулася своєї склянки. Старий професор, арктичний ведмідь, поцілувався з нею на прощання, решта міцно стиснули руки. Вона поспішала на берег, бо там прибіжною хвилиною загрожувало змити дрова, скрині з поставанням, мішки з борошном, бочки з маслом і бензиною. Все це було вивантажено на самому узбережжі. Група молодих товаришів — робітників-будівельників та наукових співробітників експедиції викликали один одного на допомогу колоністам. Моторовий човен підстрибував на хвилях, — часами хвилі заливали його з носа. В морі лютував шторм і над високою скелею, що зветься островом Хатнім, з підвітряної сторони гдіймалися водограї бризок на десятки метрів заввишки, нагадуючи вибухи гарматнів, або сонячні протуберанці під час затьмарення. З моря в протоку входила, наче на спочинок, сколошкана зелена вода, зелена мабуть од того, що насичена повітрям.

Коли човен заливало водою і всі сиділи, притиснувшись до лав, дна і бортів, Ніна Петрівна в шкіряному пальті і чорному оксамитовому береті стояла посередині, наче капітан, оддаючи накази стерновому. На обличчя їй летіли бризки солоної води, а з очей її бризкала горда впевненість і невгамонна енергія.

Стерновий твердою рукою скерував човна в манісінку затоку між береговою відмілиною і скелястим берегом. На острові здригався ґрунт і коли б там був сейсмограф, він неодмінно фіксував би сильні землетруси. То могутні удари прибою по другій бік острова невблаганно били у прибережні скелі.

— Ніно, — звернувся моторист до начальниці, — вас же колись тут хвилями затопить і знесе будівлю і все, крім щогли, що на горі.

Він мав радію так казати. Така загроза, безперечно, існує.

— Подбаємо, щоб ближчих два роки не занесло, а потім доведеться станцію перенести кудись далі на інший, більший острів, на зручніше місце. А тепер давай до роботи, бо хатини може не змие, а харчі напевне змие, коли залишити їх тут.

Тої ночі, — ночі майже такої, як і день, бо в тих місцях сонце ще не заходило, — штормової ночі на морі, штормової на березі —

працювали, не спочиваючи ні на хвилину. Спотикаючись об кам'янистий настіл берега, переносили важкі скрині до будинку. Ставши ланцюгом, конвеєром передавали один одному березові, соснові та дубові поліна, поспішаючи, щоб хвиля не злизнула їх з піскового узбережжя.

Ніна Петрівна третю ніч не заплющувала очей, ні на хвилину не сідала спочити, боялась, щоб хвилинний відпочинок не дав відступу втомі. Вона сновигала між берегом і будівлею, вказуючи, куди яку річ однести. Швиденько підхоплювала важкі поліна і штовхала їх ближчому товаришеві, прискорюючи цим роботу.

О шостій годині ранку кінчали роботу. Узбережжя було розвантажено. Тепер хвилі могли набігати сильніше і плюскати вище, вони більше не загрожували. А стомлені руки повільно виконували свої функції, — мішок соли несли утрьох.

— Кінчайте, товариші! — запропонувала Ніна Петрівна, — з рештою самі вправимось. І вона пішла до приміщення.

Останню бочку з маслом і останній мішок солі було занесено до комори. На березі залишилося не їстівне.

Кілька чоловіка, перед тим як попрощатись, піднялися на кам'янистий горб острова глянути на розлютовану стихію. До обрію пінались величезні вали темної води. Довгі хвилі на кілька метрів заввишки здіймались одна по одній з морської безодні і з розгону набігали на скелястий беріг. Величезно скипів прибій і каскадами бризок, підхоплених рвучким вітром, наче дощем, заливав поспаний гравієм острів.

У хатині, в мініатюрній кухеньці, проти плити, де наче в каміні палав вогонь, сиділа Ніна Петрівна. Вона раззулась і гріла на вогні ноги, що промокли і задубіли в воді, коли витягали човна на берег. На плиті розігрівалось кілька банок консервів і закипав чайник. Вона ще хотіла пошанувати команду добровільних вантажників.

На кілку висіло її шкіряне пальто, а з-під берета вибивалась коса і спадала на м'яку ворсу светра з верблюжої вовни.

Тепер попрощатися востаннє.

— Ніно, — сказали їй, — в тебе очі злипаються від втоми, лягай спати, ми їдемо на пароплав і сподіваємось наступного року побачити тебе і твоїх товаришів живими й здоровими. Стиснімо ж востаннє руки.

Уночі, коли вітер утих і лише величні хвилі мертвої брижі ще підштовхували одна одну на зюд-ост, криголам покинув острів Хатій. Після трьох голосних гудків з півбака пролунало п'ять випадів з гвинтівок. Стрільці салютували чотирьом зимівникам.

З берега долетіло кілька пострілів — відповідей. У бінокль видно було постаті на купі дрібного каміння. Серед них вирізнялася жіноча постать у шкіряному пальті, з рушницею в руках.

17-VIII 1932 р.

Береги Північної Землі.

(Далі буде)

за опанування творчих висот*)

Товариші! Мені дуже важко буде говорити. Поперше через те, що тут дуже темно і я не бачу в своїх шпаргалках, а подруге через те, що я вперше за час своєї літературної роботи виступаю перед широкими й відповідальними зборами. Отже, прошу пробачити, коли я не зможу подолати розхристаности у своїй промові.

Я говоритиму лише про ті питання, що глибоко хвилюють мене особисто. Можливо, що вони зацікавлять і цілу радянську літературну громадськість.

Сьогодні і вчора ми багато говорили з приводу квітнєвої постанови ЦК, і кожен з товаришів, що промовляв з цієї трибуни, вважав за свій обов'язок підкреслити, що постанова була справді історична, що вона становить початок нового етапу розвитку радянської літератури. Проте, майже, ніхто не спинявся на тому, що квітнєва постанова має значення не лише організаційне, що вона не знімає, а ще з більшою гостротою ставить перед радянською літературою завдання творчої перебудови.

Ще кілька місяців тому ми часто-густо розцінювали письменника, виходячи з тих, безперечно важливих, ознак, чи перебуває, він у лавах провідних на той час організацій, а якщо перебуває, то на якому щаблі в „табелі о рангах“.

Квітнєва постанова поставила перед радянськими літераторами завдання насамперед творчості і ми вже — після довгих непорозумінь — дійшли таки повної згоди в тому, що письменника слід цінувати не за те, що він справно сплачує внески до профспілки, а за трохи інакшими показниками: наскільки його твори відповідають завданням нашої влади, завданням нашої партії, наскільки вірно відбивають вони класові процеси, що відбуваються в нашій країні, і наскільки художніми методами.

Тобто, цілком вірно зрозумівши постанову партії, ми взяли для поцінувань письменника не організаційний, а ідейно-творчий критерій.

Звідси цілком зрозуміло, що квітнєва постанова в тому клеочущому казані, що ми його звикли звати літературою, викликала

---

*) Стенограма виступу на четвертому пленумі Оргкомітету спілки радянських письменників України.

процес, дуже подібний до того процесу, що відбувається, коли варять юшку з квасолі. Повноцінна важка квасоля, перекипаючи, лягає на дно казана, утворюючи той кальорійний позиточний шар, що про нього звикла дбати куховарка, готуючи страву...

З місця: А жир на верх випливає!

Ви мені розкриваєте очі! Щоб не заборгувати, могу розповісти вам дуже цікавий факт, що старі мореплавці виливали діжки олії в море, коли воно дуже хвилювалося і загрожувало розбити корабель. А повертаючись обличчям до квасолі, мушу нагадати, що на поверхню киплячої води випливає не тільки олія, а й шкурки отих неповноцінних, порожніх квасолин, що їх дбайлива куховарка, так званим, крицевим ополоником збирає й викидає геть.

Одне слово постанова ЦК усунула всі перепони, що заважають успішно розвиватися радянській літературі, поставила перед письменником завдання знищити гуртківщину і в творчому змаганні створити літературу, що найбільшими і найменшими своїми фактами відповідала б на вимоги широких мас учасників соціалістичного будівництва.

Як же проходить творча перебудова, завдання якої з однаковою гостротою стоїть і перед тими, кого ми раніше звали попутниками, і перед пролетарськими письменниками?

Я розглядатиму цей процес на матеріалах одного лише поетичного флянгу нашої літератури.

На мій погляд, процес розвитку радянської поезії проходить сьогодні трьома джерелами.

Перше — це основна група пролетарських поетів, що бореться зараз за висоти поетичної культури, за висоти майстерности, адекватні тим великим ідеям найпередовішій в історії людства класи, що живлять собою і рухають цю поезію.

Друге — це поети старшої генерації, за так званих колишніх попутників, що намагаються, і часом не без успіху, перенести своє високе вміння на нашу тематику, намагаються також підвести нову ідейну базу під свою творчість.

І, нарешті, третє джерело — це ті, що не зрозуміли завдань, поставлених партією перед радянською літературою і, свідомо чи несвідомо, затримують процес перебудови.

Тут треба відзначити, що йде прискорений процес двох, здавалося б протилежних, груп — і ультра-правих і зверх „лівих“ поетів.

Деякі колишні попутники, та й просто напівбуржуазні та буржуазні письменники, гадають, що квітневою постановою партія, зліквідувавши РАПП, ВУСПП, таким чином, прийшла до їхніх поглядів на літературний процес, і в зв'язку з цим вважають, що їм зовсім не треба перебудовуватися.

А наші псевдо-комуністичні „ліваки“ „ультра-революціонери“ думають, що вони революційніші за партію, що партія, мовляв, ще повернеться до своєї старої політики, а звідси — їм також перебудовуватися не слід, бо, хто його зна, може пощастить десь у гуртковому запічку пересидіти цю партійну постанову?

Причини тут, як ми бачимо, різні, але вони призводить до однакових наслідків. Наслідком є — опір партійній лінії у літературних справах, опір свідомий, бо ми маємо діло з людьми цілком дорослими, що працюють не один рік уже в літературі, смішно було б думати, що ці літератори, серед яких є і комсомольці і комуністи, не можуть зрозуміти всієї складності тих завдань, що партія зараз ставить перед нами? Вони й самі певне образились би, коли б ми висловили таку думку.

Отже, ми маємо опір свідомий, ми його не боїмося і будемо його зламувати, бо хоч після постанови ЦК критики почали писати в доляльному тоні, хоч багато в нас говориться про так звану моральну атмосферу, але це ще не значить, що ми будемо говорити в „доляльному тоні“ з тими, і творити „моральну атмосферу“ тим, хто свідомо чинить опір партії, або пробує протиставити їй якусь свою лінію в літературі.

Дозвольте тут перейти до окремих характеристичних явищ поетичного процесу й зупинитися на кожній з тих трьох ліній, що про них я говорив трохи раніше.

Говорячи про перебудову колишніх попутників, та часом і зовсім правих поетів, треба сказати, що фактами цієї перебудови на сьогодні є вже не тільки декларації, писані чи усні, але й значної мистецької та громадської ваги твори. Я не буду про всіх поетів і про всі ці твори говорити. Зовсім нічого я не скажу про П. Г. Тичину, бо про його „Чернігів“ відомий критик Я. Цапир петитом на останніх сторінках журналу „За марксо-ленінську критику“ опублікував статтю, в котрій визнав, що П. Г. Тичина талановитий автор і книжка його „Чернігів“ становить „крок вперед“. Що ж і ще можна до цього додати? Скажу лише, що наше твердження про те, що великим, навіть просто визначним, поетом може бути лише такий поет, який працює на передовій ідеї нашого часу, а також наше твердження про те, що справді масовим і народним — у найглибшому і найкращому розумінні цього слова, може бути тільки той, хто вміє прагнення широких мас трудящих робітників і колгоспників втілювати в своїх творах, що лише той може промовляти до мільйонів від імені мільйонів, хто знає прагнення цих мільйонів, пов'язаний з ними всією своєю творчою практикою, всією своєю творчою суттю, — ці наші твердження залишаються в силі й вірними сьогодні також.

Ми бачимо, як учорашні камерні поети з недосить широким резонансом у колах масового пролетарського читача, наближаючись до наших позицій, знаходять щоразу більший відгук у масах найпоступовіших, найвибагливіших і найрозвиненіших у світі читачів.

Візьмімо, наприклад, Бажана. Який цікавий шлях пройшов цей поет! Почавши безперечно революційними поезіями, про це свідчить його книжка „Сімнадцятий патруль“, Бажан, для декого може і це цілком сподівано, робить крок до „Різьбленої Тіні“, а звідси до книги „Будівлі“ й до поеми „Сліпці“. Чим позначився цей етап

його творчості? Поперше, зниженням революційності; подруге, звуженням діапазону тем і засобів, якими оперує поет, а потрете (і може на це були зовсім одмінні причини) поет, що починав з „17 патруля“, раптом вигукую вустами свого героя-митця з поеми „Сліпці“ — де двері? Хоч би що думали товариші про цю поему, а доводиться визнати, що вона, крім великих художніх зривів, таїла в собі ще й настрої розгубленої частини радянської інтелігенції, що не змогла знайти прямого шляху до висот розуміння пролетарської дійсності. Але Бажан робить крутий поворот, дає „Числа“ що несуть у собі всі ознаки великого творчого та ідейного зламу, і, нарешті, за „Числами“ йде „Смерть Гамлета“. Саме про „Смерть Гамлета“ я й хочу якнайширше привітати товариша Бажана, бо цією поемою він робить перший крок до вірного розуміння завдань пролетарської поезії, знаходить мету, в яку треба посилати кулі з поетичної рушниці. Але й це ще не кінець шляху. Мало знайти ворога поетові. Часом буває, що ворогів б'ють спільно, а до друзів ставляться по-різному. Завданням поета, останньою точкою, яку мусить поставити Бажан перебудовуючись, мусить бути: знайти друга, той об'єкт, що про нього думають поети, пишучи навіть про ворога.

Коли поет знайде цього друга, тоді тільки ми зможемо вітати його з перемогою, і ця перемога буде не лише ідейною, а насамперед — творчою.

Другим важливим фактом перебудови є низка поезій Максима Рильського, що з'явилися в поточній нашій пресі і, якщо мене вірно поінформовано, виходять окремою книжкою накладом видавництва „Рух“. З приводу цих віршів я мав розмову з одним видатним нашим поетом і відчув велику небезпеку, що крилася в настроях цього поета. „Перестроечная халтура“, — сказав він, чомусь знехтувавши українську мову. — „Это не творчество мастера“...

Тут мені хочеться сказати, що абстрактної майстерності не буває на світі. Зараз, можливо, Максим Рильський, шукаючи форм вислову, адекватних новому ладові своїх почувань, свого мислення, проходить шлях, що його пролетарська поезія пройшла років десять тому. Але я мушу признатися щиро, знаючи, що Рильський присутній тут на пленумі, — Рильського я прочитав тільки після його відомої декларації та після появи його вірша до жовтневих роковин у „Комсомольцеві України“. До цього Максим Рильський для мене, як поет, не існував. І ви думаєте, що він не існував тільки для мене? — Ви глибоко помиляєтесь, якщо так думаєте. Він не існував для цілого покоління моїх ровесників, а їх багато мільйонів. Чи губить Рильський свою майстерність, коли його починають читати люди мого покоління? Я не думаю цього. Що загубив Рильський? Рильський загубив півтори тисячі ситцевих читачок з міщанських закапелків, що як міль живуть на розгорнутих барвистих килимах нашої епохи. Рильський натомість набуває мільйонну аудиторію читачів „Комсомольця України“, моїх ровесників, а мої ровесники поганих віршів не читають. (Оплески).

Ще кілька слів про настрої групи поетів, що приходять до нас і не можуть скинути з себе тягар минулого, не розуміють завдань пролетарської поезії. Коли вони визнають нас, пролетарських поетів? Саме тоді, коли ми напишемо щось таке, що випадає з загального пляну нашої творчості, припустімо, якийсь абстрактно-ліричний вірш, з якого не відомо, хто його писав, чи барон Нельдхен, чи комсомолець з десятирічним стажем? Коли ми так пишемо, вони визнають нас за поетів. Коли ж ми пишемо наші бойові пісні, вони кажуть: це не поезія. Я так не зміг би написати. Як може майстер писати такі вірші? Але тут треба внести одну поправочку на час і обставини. Звичайно, вони, ці поети, що, чи перебудовуючись огинаються, чи огинаючись перебудовуються, говорячи—ми не могли б так написати,—забувають, що тут не питання майстерності грає роллю. Не в цьому сенс. Цим вони тільки очі замилюють, в першу чергу—собі, а потім уже й іншим. Справа тут у світогляді та в цілому побутовому антуражі, що той світогляд оточує. Не може такий поет вживати слова „ударник“ у своїх віршах, хоч залюбки вживає слова „амбразура, протуберанець і т.д. Хіба тут мова про те, що ударник слово непоетичне, а амбразура поетичне? Ясно, що світогляд поета штовхає поета в побут і з того побуту він добирає собі лише ті образи, що йому потрібні. Те саме виходить і з поетичним словником. Коли ж у зовнішньому, в оточенні поет не знаходить собі образів, ні словника—він звертається (світогляд його штовхає) до інших джерел.

Візьмімо, хоча б Зерова. Коли Зеров пише про кохання, неодмінно він приведе читача в гості до Харит, а коли наш поет врядогоди дозволить собі висловити свої любовні почуття, у нього завжди буде фігурувати Харитина, або Харитон. Або ж ті самі Темпейські луки, значення й сенс котрих без енциклопедії, та й то не радянської енциклопедії, второпати важко. Всі ці Темпейські луки, Харити, Мінотаври та іхтіозаври (сміх) сьогодні є на краший випадок дрібне епігонство, або—і це вірніше—ширма, за якою ховається ворожий нам зміст, якого наш пересічний пролетарський читач второпати не може, через те, що вчився він не в класичних гімназіях ім. Імператора Александра Благословенного.

Тепер я хочу поставити ще одне питання. Всі говорять про потребу вчитися. Мовляв, будемо вчитися. Це дуже добре. Але треба спочатку вияснити: кому та в кого вчитися треба?

Потребу поглибленої учби я відчуваю сьогодні більше, ніж будь-коли. Але в кого мені вчитися з моїх однолітків літературних або в старших поетів-попутників? У моїх однолітків багато чого не навчишся, їм самим треба вчитися. А творча метода старших поетів-попутників така здискредитована й така „несостоятельна“, як кажуть росіяни, що було б смішно в них учитися. Але їм у нас повчитися є чому. Треба, щоб колишні попутники вчилися в нас боротися в своїй творчості за перемогу соціалізму, ліквідацію решток капіталістичних класу нашої країні, вчилися розуміти життя і не боятися всієї його складності, вчилися сміливо

дивитися в очі історичній правді. А ми будемо вчитися в їхніх учителів, у першоджерел світової класичної літератури, йдучи насамперед від тих демократичних елементів, що на них вказував Ленін, говорячи про буржуазну спадщину.

М. Шеремет радив учитися у Бажана. Чи варто мені це робити? Не варто, тому, що Бажанові самому треба переучуватися, щоб стати пролетарським поетом. Щождо товариша Шеремета і його заяви про те, що він з охотою повчився б у Бажана, могу сказати: я взагалі не проти того, щоб товариш Шеремет трохи підучився, це було б корисно насамперед для нього. (Сміх. Оплески).

Тут я підхожу до останнього питання.

Є коротенька китайська новеля, чи просто оповідання, а то більше звичайна анекдота до характеристики генеральських воєн. Анекдоті цій років, мабуть, сім тисяч, бо генеральські війни в Китаї, як відомо, почалися ще до того, як сам Китай постав.

„Китайська осінь. Дош. Червонуватий льос розповзся, розтопаний тисячами людських ніг, розчавлений сотнями коліс. Майдан продмуканий наскрізними вітрами. На майдані стоїть навколюшках з зав'язаними за спиною руками китаєць. Його мають стратити. Екзекутор з довгим щербатим мечем вже коло нього.

— Як холодно!—скаржиться засуджений. Який проклятий вітер, який холодний дош!..

— Тобі нічого,—мовив на це екзекутор і поплював собі на долоні,—а мені ще додому йти.

І одрубав засудженому голову“.

Після постанови ЦК ми, свідомо і по-партійному поставившись до своїх обов'язків, одним помахом, так званого, меча одрубали голову гуртківщині... І їй уже все одно, а нам ще треба йти до великого дому соціалістичної літератури у повітрі, що наскрізь проїняте вітрами решток гурткових інтересів, засліплень, протиставлень і взагалі усілякої таракановщини.

Як на яскравий приклад гуртківщини могу вказати на творчий вечір поетів Зимного та Шеремета. Сьогоднішній же виступ М. Шеремета також потребує деяких коментарів, але до нього ще дійде черга.

На вечорі, що я про нього розповідаю, доповідачем був А. Ключа, який перебудовується такими швидкими темпами, що вчора лише тхнувши голоблею, сьогодні вже тхне фіялкою. Ще на вечорі Шеремета та Зимного в нього була така сила помилок і пекручень, що аж дивно стало, як одна людина може стільки вмістити в собі, а сьогодні він так перебудувався, що просто „прелесть“.

На вечорі Шеремета й Зимного, доповідачем будши, А. Ключа розклав нашу поезію на дві полиці. На полицю соціалістичного реалізму та на полицю революційного романтизму. На першу він поклав Тичину, Терещенка, Шеремета, Гримайла, Чепурного й т.д. На полицю революційного романтизму він за браком місця очевид-

но поклав лише Бажана, Первомайського, а інших поетів не удостоїв навіть увагою.

Який сенс був у тому, щоб покласти П. Г. Тичину та М. Шеремета на одну полицю соціалістичного реалізму, коли відомо, що Тичина ніколи соціалістичним реалістом не був, а в нього та в Шеремета спільного тільки того й є, що обидва вони друкуються в Держвидаві? Чому це так трипилося? Од старої любови до порядку в літературі (Сміх. Оплески). Кожний поет мусить лежати на своєму місці і з цього, цілком певного і від А. Ключчі визначеного місця, під загрозою смертної кари, злазити поетові заборонено.

Але це тільки квіточки. Ягідки я вам зараз продемонструю.

На цьому ж вечорі А. Ключчя проголосив один магнетобуд, про який без трепету в серці не можна говорити. А. Ключчя заявив, що українська радянська поезія вже створила неперевершені зразки показу героїв соціалістичної праці ударництва та соцзмагання, як на клясичний взірць такого показу — вказав на поему М. Шеремета „Тракторобуд“. Щождо Л. Зимного, то кінцевий уривок його роману проголошено значно поетичнішим і важливішим, ніж лист Татяни до Онегіна. Взагалі, за якихось 40-50 хвилин українська радянська поезія на критичному аеростаті А. Ключчя піднеслася так високо вгору, що зникла з овиду читачів.

А найгірше в цій веселій історії те, що наївний чоловік М. Шеремет узяв та й повірив А. Ключчі на слово (Сміх. Оплески).

Він навіть заявив, що повнотою солідаризується з Ключчиною схемою поетичного процесу, але мусить зробити лише один додаток, а саме: крім соціалістичних реалістів та революційних романтиків ми маємо на Україні ще й еклектиків, до яких належать Кулик, Первомайський, Рохович. Як бачимо, з приводу моєї скромної особи поміж дима двома теоретиками виникли розходження! Щож до Кулика, то Ключчя його просто не визнав.

Про що це свідчить? Про гуртківщину, про перекручення, в інтересах своєї групи, об'єктивної дійсності, про нехтування здорового глузду, врешті решт. Справді, чи потребує П. Г. Тичина та його читачі, щоб „Соняшні клярнети“ рекомендувалися, як зразки соціалістичного реалізму?

І чи не смішно, коли посередній і не досить письменний „Тракторобуд“ проголошується за вершину досягнень радянської поезії?!

Темна вода в хмарах, як то мовиться, без гурткового поплату ладу не добереш.

Пригадується мені один випадок з недалеких моїх дитячих років. Німці тоді окупували Україну і в нас на квартирі стояв німецький солдат. Однією чудною механікою він так збентежив мене, так порушив мою рівновагу, що я довго-довго не міг заспокоїтися. Навіть тепер цей дитячий спогад приходить до мене час од часу, щоб знову бентежити мене. Якось трапилося, що він приніс собі від кухні у манерці їжу. Узяв він ложку, посорбав борщу, потім нараз ложка в нього перетворилася на ніжик, він розрізав ножи-

ком м'ясо й ніж перетворився в ту ж мить у нього на виделку, і виделкою він уже носив те м'ясо до рота... Я на власні очі бачив, що то була одна річ, але як вона могла бути водночас ложкою, ножем і виделкою — мій дитячий розум не міг збагнути, і це й розтривало мене.

Цей дитячий спогад знову вернувся до мене, коли я сидів на вечорі М. Шеремета та Л. Зимного, слухаючи доповідь А. Ключі (Сміх). Я зрозумів у той вечір, що один і той самий Шеремет і незмінний його „Тракторобуд“ на різних етапах нашого літературного життя в досвідчених руках А. Ключі правив спочатку за ложку пролетарського реалізму, потім за ножа предметної лірики й нарешті за виделку соціалістичного реалізму! (Сміх. Оплески). Що ж тут смішного, товариші? Ну, я припускаю, що таких знущань над бідолашною дитиною може припускатися німець-окупант, але як дозволяє собі такі речі критик, що зве себе марксистом?

З яких інших причин він це робить, коли відкинути гурткові причини? Можливо, що А. Ключчя зовсім не гуртківщик. Може в нього просто низький естетичний критерій і він нічого кращого за посередню поему бачити не може? Та мені все ж здається, що тут і низький естетичний критерій і гуртківщина співживуть мирно й одне одному допомагають.

Гуртківщина є мати халтури, як говорили давні римляни. І це стосується, як творчості так і поведінки. Чи ми можемо розцінювати поведінку М. Шеремета на цьому пленумі інакше, як не групову? Здається нічого особливого людина не сказала, так собі пускала шпильки на адресу Оргкомітету. Оргкомітет, мовляв, і те і се, і з комсомольськими письменниками не працює, і т. т. Коваленка, Усенка, Ключчю до складу Оргкомітету (— це все Оргкомітет?!) не завів... От який наївний чоловік М. Шеремет! Невже він не знав, що не Оргкомітет заводять когось до складу свого, а що якісь інші органи затверджували Оргкомітет і мабуть вони щось мали на думці, коли не доручили т. т. Усенкові, Коваленкові, Ключчі великої честі бути членами Оргкомітету й керувати літературним процесом на радянській Україні?

Так виступати може лише той, хто не переборов у собі гурткових настроїв, хто не розуміє всієї відповідальності нового етапу розвитку радянської літератури. Наприклад, що значить сьогодні говорити про якусь окрему комсомольську літературу? П'ять років тому ми гаряче обстоювали саме цей термін — комсомольська література. Нам доводилося захищати право на існування комсомольських письменників. Тоді нам треба було і партією була створена навіть самостійна організація комсомольських письменників. Але сьогодні, коли ціла радянська література, відгукнувшись на заклик комсомолу, цілим своїм фронтом повертається обличчям до комсомолу, чи вірно було б сьогодні говорити про якусь окрему комсомольську літературу, якусь окрему організацію? Не тільки не вірно, а й просто шкідливо. На сьогодні не може бути дано монополії якійсь одній групі товаришів, хоча б вони

й мали комсомольські квитки в кишені, на представництво комсомолу в мистецтві. Всякі організаційні рямці тут шкідливі. Хіба тов. Кулик не комсомольський письменник? А тов. Микитенко? А Кириленко? А Копиленко? Це ж факт, що вони не менше зробили для комсомолу, ніж, скажемо, товариш Шеремет!

Я знову повертаюся до питання учби. Одне діло займатися гуртківщиною. Друге діло—вчитися. А вчитися М. Шеремет якраз і не хоче. Завдання поглибленої учби гостро стоїть перед пролетарською літературою, особливо ж це стосується поезії. Я запитую наших молодих поетів і М. Шеремета в тому числі: що буде, коли, „боронь боже“, захворіє Максим Рильський, або застудиться на полюванні Майк Йогансен? Хто буде перекладати вірші з „капіталістичних“ мов, і що будуть робити наші молоді поети в такому випадку?

Я боюсь, що перший-ліпший молодий наш поет побіжить у поліклініку викликати лікаря. Я вірю, навіть, що він це зробить, підштовхуваний найліпшими почуттями до вищезазначених товаришів. Але, на мою думку, йому треба було б учвал бігти до вчителя англійської, французької, німецької, польської—та інших „буржуазних“ мов—і то не чекаючи на сумні випадки.

Шеремет:—Я вчу німецьку мову! (В залі сміх).
От і добре! Бачте, як вас заля вітає.

Дозвольте закінчити на тому, що—найголовніше завдання, яке стоїть перед фронтом поетів, як і перед цілою радянською літературою—це знищити все, що стоїть на шляху нормального й успішного розвитку радянської поезії, впершу чергу—гуртківщину, чванство, халтуру, пристосуванство. Завдання це, мені здається, можна виконати, тим більше, що вже сьогодні радянська поезія має такі досягнення, щоправда мало скритиковані й популяризовані, які дозволяють бути певним її дальших успіхів.

Становище нашої поезії мені видається подібним до того стану, в якому перебувала космогонія перед Коперником, коли вже Птолемеєва система застаріла, а казочка про трьох китів, що на них світ стоїть, викликала усмішки навіть у неповнолітніх арханголів,—а проте ще не відомо було, що саме заступить застарілі погляди, хоча потреба в нових уже відчувалася.

Треба змінити старі критерії. Треба поставити нашу поезію під обстріл висококваліфікованої критики, яка досі нею не цікавилася, можливо через те, що їй—критиці—бракувало для цього відповідної підготовки.

З повною вірою в розквіт радянської поезії, підвалини розвитку якої ми спільними зусиллями поклали в першу п'ятилітку, починаймо на новому вищому рівні новий етап опанування творчих висот, з яких нам доведеться в другу п'ятирічку на повний голос промовяти до мільйонів наших читачів і прекрасних читачок! (Тривалі оплески).

п'єса

про героїку комсомолу

„Два ордени“ М. ІРЧАНА в Харківському ТРОМ'ї

Мирослав Ірчан—один із перших майстрів драматургів слідом за письменником Корнійчуком відкликнувся художньою продукцією на заклик тромруку України — на вимогу високоякісної, пролетарської п'єси для Тромів від драматургів.

„Два ордени“ — це п'єса про комсомол. Про героїчні події громадянської війни, часи, коли в колі окупантів, інтервентів, петлюрівсько-махновських банд точилася боротьба за владу рад, за новий лад, нове суспільство. Про славетні, незабутні сторінки, що їх вписала ленінська спілка молоді в історію боротьби пролетаріату за комуністичні ідеали. Про зразки неповторного героїзму, самовідданості, більшовицької непоборності крицевих загонів КСМ. Про комсомол, що й нині не здає позицій, штурмуючи фортеці науки й техніки, здійснюючи світові рекорди будівництва велетнів першої п'ятирічки, організовуючи багатомільйонні лави працюючої молоді в незламні когорти будівників соціалізму.

Звідси і символічна назва „Два ордени“. Як розуміти? За п'єсою, молодий командир Труш та Душка—нагороджені орденами. Два ордени... Може звідси й пішла назва. Тоді для чого цей пролог і епілог з тими самими дійовими особами? Навіщо? Для чого тоді цей зв'язок героїчної минушини з сьогоднішнім днем, з будівництвом електростанції? Одинадцять епізодів подій з громадянської війни, це: спогади їх учасників, це патетичний відступ у минуле, в героїку комсомолу, і саме органічний зв'язок між героїчним „Вчора“ і не менш славетним „Сьогодні“, а не

формальний засіб розпочати й закінчити п'єсу, зробити її актуальнішою.

Так — мова мовиться саме про дво-червонопрапорний комсомол, про боротьбу на фронтах громадянської війни і соціалістичного будівництва, про два ордени Ленінської Комуністичної Спілки Молоді.

Проте, як ми це побачимо далі, немає жодних підстав вважати „Два ордени“ з якого б там не було боку, недокінченою п'єсою, як про неї висловився на сторінках „Комсомольця України“ т. Портнов.

П'єса „Два ордени“ ідейно-художньо вивершена. Це висновок на підставі образності твору, соковитості мови і абсурдності припущення існування „ідей“ (яких?) поза дійовими особами—образами, поза ситуацією твору, поза його художніми компонентами. Фабільна недокінченість, і не в розумінні додержань клясичних правил Арістотеля або Лесінга, недокінченість художнього розкриття образів, обірве ідейні лінії твору. Ідейно недокінчена п'єса (підкреслюємо недокінчена (М. Б.) буде водночас і художньо невивершена. Так чи інакше, а аналізувати треба, відштовхуючись від того, що в п'єсі є, не розписуючи про те, чого в ній нема. Бо „недокінченість“ п'єси, за аргументацією тов. Портнова — це по суті, розмова про те, чого в п'єсі немає. Лише визначивши жанрові ознаки, жанр твору, можна ставити ті чи ті вимоги в межах цього жанру, або взагалі не погоджуватись з вибором жанру, вважати його недоручним, неорганічним для даної тематики, ідеї і конкретизації її в образах, ситуаціях.

Що ж таке, за жанровими ознаками, „Два ордени“? „Виробнича“ п'єса? Ні. Комедія? Теж ні. В критеріях буржуазної поезики і теорії драми немає влуч-

ної назви для п'єси М. Ірчана. І не може бути. Бо пролетарська, патетична своїм змістом, ідейною наснагою образів, вона революційна і формою, і в принципах фабульної будови, в жанрі. Це нова якість жанру, якому важко припішити налічку, взяту з арсеналу старої літературознавчої термінології і на підставі цього проголосити „недокінченість“ п'єси.

Автор і театр назвали цей твір „подією“. „Подія на 13 епізодів“. Це дещо образне, динамічне визначення, цілком виправдане і романтичною піднесеністю твору, глибоким ліризмом окремих сцен, динамічністю розгортання дії. І коли висловити цілком правильну думку про те, що це подія фрагменти, *патетичні фрагменти* з історії героїчної боротьби, ми мало наблизились до наукового формулювання жанру п'єси.

То більше немає жодних підстав вважати з боку композиційного п'єсу за недокінчену. (Смішно було б сперечатися про пропорції між кількістю епізодів з минулого та епізодів часу реакторного соціалізму). Очевидно, що основною ланкою у визначенні ідейно-мистецького рівня п'єси буде не примітивний критерій:

— П'єса зветься „Два ордени“. Так покажіть героїку комсомолу і в роки громадянської війни, і в соціалістичному будівництві, інакше п'єса буде недокінчена (ми не цитуємо, а подаємо основну вимогу автора статті „Недокінчена п'єса“, — тов. Портнова,) — а щось інше.

А саме: покажіть, вибираючи стиль соціалістичного реалізму, комсомол у часи громадянської війни (можна було б, звичайно, і в часи будівництва). Це вже завдання автора, яке визначалося бойовим соціальним замовленням — дати п'єсу до XV-річчя комсомолу. Значить, трошки історії. Неповторний героїзм, самовідданість у служінні комуністичним ідеалам живих суб'єктів, індивідуалізованих і разом з цим типізованих, непоборних і нерозривних у цілому колективі, покажіть комсомольця так, щоб робітничий молоді, кожний комсомолец, бажав бути таким, як він, покажіть позитивного героя нашої доби в умовах жорстокої класової боротьби громадянських воєн, відоміальних військових операцій. Покажіть його таким, який дійсно заслуговує на орден

Червоного прапора, якого нагородив би ним кожний з глядачів, коли б це безпосередньо від нього залежало, виправдайте художнє нагородження орденом і перекиньте місток сюжетної будови в часи велетеського соціалістичного будівництва — хіба буде якась підстава гадати, що й на відповідальних позиціях штурму нових фортець той самий комсомолец (комсомолія) не одержить за ударну роботу за світові рекорди ордена Леніна? Не буде. Ось у чому полягає завдання. А нагородження комсомольця (комсомолу) орденом Леніна в умовах соціалістичного будівництва — це нова п'єса, із відмінною тематикою, ситуаціями, низкою нових образів тощо. І цілком правильно зробив М. Ірчан, обравши саме такий шлях і композиційно виправдавши побудову п'єси.

Як же впорався автор з показом комсомолу, з індивідуалізацією образів з творенням героя-комсомольця, наскільки захопив він глядача яскравістю й мальовничістю сюжету, реалістичним змальовуванням дійових осіб? Зупинимось коротенько на змісті твору.

Пролог. Контрольна дошка електростанції. Біля неї молодий машиніст Скобка та старенький дідок, теж машиніст, чекають на поїзд з гостями, які повинні приїхати на свято пуску електростанції. Починають згадувати про минуле. Вони обидва — учасники боїв у громадянську війну, які відбувалися на цьому самому місці, де збудовано станцію (що один мотив, який з'являється в пролог і епілог із цілою п'єсою). Згадують, чекаючи на поїзд...

Темно.

І дія перекидається в 1919-20 рік, на маленьку станцію Комиші. Загін червоногвардійців-партизан на чолі з секретарем комсомольського осередку Тимунем та Трушем захопив до своїх рук бронепоезд. Він зіпсований. Машиніста немає. Майстра, який би трохи підремонував зіпсовану машину, теж немає. Крім того, частина загону на чолі з „матросом“ Папашовичем, здорівшим, розумово-обмеженим „козак“ Каплуном, за підтримкою Ритого, Папахи та ін. виступає проти того, щоб ремонтувати бронепоезд. Вони забули про інтереси Револуції і над усе цінують своє особисте життя. Вони близькі до дезертирства. Пропонують робитися з „настиж“, в яку

вскочив бронепоезд і загін, пішки. Бо шляхи з усіх боків відрізані.

Прибулий в цей час до загону, хорий на повторний тиф, матрос Лот, що з доктором-партизаном удвох тільки залишилися живими в загону в 11 чоловіка, йшов на допомогу бронепоездові, найшов засіб посадити на нього болягузів, зрадників. До загону пристають Натка та станційний телефоніст Башка. Випадково найшовся хлопчик, зовсім малий, на ім'я Душка, син машиніста. Душка пропонує свої послуги. Він поведе паротяг разом із помічником Скубою. Паротяг відремонтував старий машиніст, якого знайшли на станції. Лот із товаришами імпровізують тривогу, напад поляків, які розташовані за 4-5 верстов на найближчих станціях, і посадовивши, користуючись загальним переполохом, всіх на бронепоезд, швидко рушили в напрямі станції, зайнятої польським військом.

У цей час на найближчу станцію прибув поезд польського командування з полковником, офіцером та кореспонденткою французької преси Франческою, дочкою колишнього власника великої кількості земель у цій частині України, членом і представником ліги християнської молоді—в одному вагоні. Опрацьовують плани наступу і знищення червоного бронепоезда „Юний Комунар“ (раніш „Хортиця“). Ухваляють: пустити на бронепоезд порожній поезд з паротягом і з машиністом.

В цей час бронепоезд зупиняється, бо далі їхати не можна. Шлях відрізано. Постріл спереду і ззаду постріл. Треба послати розвідку. „Матрос“ Попашович відмовляється йти у розвідку, нишком тікає і потрапляє до рук поляків.

Поляки ввіймали всіх розвідачів. Попашович викриває кожного з них. Комсомольців, разом із Попашевичем („матрос“), живих кидають у паливно паротяга, що мусить рушити на бронепоезд. Коли роздягають Душку, то виявляється (а Душка з власної ініціативи пішла у розвідку), що це не хлопчик, а дівчина. Користуючись раптовим остовпінням усіх присутніх, комсомольць Береговенко кидається тікати. Жовніри біжать за ним, а Душка, користуючись загальною тривоگو, сідає разом із машиністом на паротяг із поездом і порожняком рушає до бронепоезда.

У бронепоезді помер від тифу, після довгих страждань, керуючи загonom до останньої хвилини свого життя, матрос Лот. Скоба не може вести бронепоезд. В середині можна задихнутися. Вже мали зірвати й покалічити бронепоезд піроксиліновими шашками і пробиватися пішки. Прибуває Душка з машиністом і веде бронепоезд під командуванням Труша у наступ.

Епілог. Перед урочистим відкриттям електростанції на станції Комиші. Зустрілися старі знайомі. Душка, яка працює на електростанції, Труш, гість, нагороджений орденом Червоного прапора, Тимунь, що врятувався від білополяків, нині робітник радянського повпредства у Франції і т. ін.

Закінчується п'єса словами Душки. (Гордо розправляє тужурку. На блузні орден. Душка нагороджена орденом) тепла, іронічна відповідь на фамільярне „нохлопування по плечу“ Труша. Зразу ж спів. Співом п'єса закінчується.

Це загальна сюжетова схема. В межах цього сюжету безліч комічних ситуацій, драматичних вузлів, цікавих епізодів, діалогів і т. д.; інтриги кохання або просто лінії кохання, як чинник активних дій головних дійових осіб—у п'єсі немає. З боку драматизму, заінтригування глядача і т. ін. відсутність інтриги кохання (по-різному, звичайно, трактована)—лінія найбільшого опору. І М. Ірчан з честю впорався з поставленим завданням. (Ми дим не хочемо, звичайно, сказати, що писати п'єси „з лінією кохання“ треба заборонити. Всі засоби, відповідно трактуючи, мають використовувати радянські письменники).

В ідею п'єси, ідею неопорності комуністичної свідомості, незламності більшовидьких загонів, ідею героїзму комсомолу в класових боях пролетаріату, з загальною темою громадянської війни—переплітаються, входять до неї складовими частинами теми: ватажок—маса, лірика класової боротьби, протиставлення двох світів в образах комсомольців і Франчески—члена ліги християнської молоді, окупація, організація стихійних, недисциплінованих партизанських елементів революції тощо.

Надзвичайно вдало вибрано центральне місце розгортання дії—бронепоезд. Ситуації п'єси, як і дійовість тих днів, сповнена драматизму, емоцій-

ної наснаги. Герої, ватажки руху загону Тимунь, Лот і в меншій мірі Труш, індивідуалізовані постаті, живі комсомольці. І це не індивідуалісти, одірані від гурту, від суспільства, які протистоять йому, не легендарні, феноменальні створіння, які самотійно, без підтримки широких кіл трудящих, партизан містифікують революцію. Для них не існує інтересів особистого життя тоді, коли останні стають всупереч кривим інтересам революції.

Візьмемо Лота. Він хорий на тиф, мало не падає з ніг. Проте, до останніх своїх сил не кидає командування. І партизани, навіть та частина, яка не вирішила ще остаточно — з ким іти, поважав його, шанув, виконує його накази. Він скупий на слова, рішучий, віддає все своє життя, без жодної інтелігентської пози, на загальну справу. Він зрісся з колективом. Він — органічна частка цілого. Частка, якій доручили керівництво цілим. Провідня. І Лот твердий, незламний у переконанні перемоги, рішучий і певний своїх наказів. Лот пройшов на пароплаві „прекрасну“ школу. Дисциплінований, чіткий — віддає усе своє життя революції.

Слабше зроблені Тимунь і Труш. Слабше тому, що їх характеристики, їх образи не поставлені в абсолютний зв'язок, безперервну залежність від матеріальних процесів, дій, що відбуваються в п'єсі. Тимунь, наприклад, мало впливає на важливіші повороти, зісні інтриги в п'єсі. В меншій мірі це стосується Труша. Проте, обидва вони — і Тимунь і Труш — цікаві, образно зроблені постаті.

Тільки Труш гарячковий, рвучкий, трохи нервозний, іноді здається непомікованим. Молодий боець: командир.

Спокійно і впевнено керує загonom секретар комсомольського осередку Тимунь. Індивідуалізація його йде стежками ліричного забарвлення, романтичного піднесення в окремих моментах вистави. Він — тисячі героїв-комсомольців, що свідомо й самовідано віддали своє життя справі революції.

Такі ватажки партизанського загону. Живі, прості.

Лірика революції, товариська теплість героїчних переходів, суворих подій. Ця надзвичайно змістовна, глибока тема — назвучала в п'єсі, найбільше в образі одного з кращих героїв — Душки.

Душка — символ тисяч, сотень тисяч молоді, майже дітей, теплих, трохи, навіть, які в революцію в перших шерегах бійців несли в собі неусвідомлені традиції батьків — партизан, комуністів, підбадьорували старих бійців, сміливо дивилися смерті в вічі. Таких дітей народила свого часу Паризька Комуна і таких бійців покликав до життя Великий Жовтень. І Душка — це прообраз майбутнього будівника соціалізму.

Це Душка — ще не розгаданий. Душка — маленький хлопчик. Душка — лірика, лірика революції. Душка, який виконує найскладніші й відповідальні завдання партизанського загону — трохи легендарний. А насправді ж Душка — дівчина. Переодягнена дівчина, яка цілком свідомо стала на бік революції, сміливо виконуючи небезпечніші завдання форсованих військових операцій. Така, може, без жодного ореолу нереальності, казковості, вигаданості керувати бронепоездом. Такі рятували загопи партизан.

І образ Душки після впізнання не руйнується, не втрачає ліричності, стає реальнішим.

Душка — один з кращих образів підлітка революції, створених радянською літературою і драматургією.

Тимунь, Береговенко, Мізинчик, Душка, ставши до партизанських лав, ризикують кожен хвилину своїм власним життям. І вони не замислюються над тим, щоб віддати його на користь перемоги диктатури пролетаріату. А „європейська“ жінка-Франческа, яка приїхала в комфортабельному вагоні, час від часу виходить на прогулянку з двома жовнірами для безпечності. Цей представник ліги християнської молоді з паціфістськими теоріями на вустах, не зупиняється перед тим, щоб умочити руки в кров беззахисних комсомольців, полонених. Докоряючи польському полковникові за надмірну жорстокість польських частин, за історичну непомікованість і обмеженість такої „політики“, вона, стикнувшись вперше з більшовиками, не знайшла іншого вироку як: „смерть“.

— Тільки зробіть це так, щоб вона не бачила. Вона не переносить крові.

В цьому образі розкрито зрадницьку роль ліги християнської молоді. Особливо гостро випнуту цей момент у сцені Франческа — Зіна (2 дія).

Далеко гірше впорався автор з проблемою організації від комсомолу, від керівників загону—стихійних партизанських елементів, керування ними тощо. Над цим комсомольці не працюють, протиставлячи себе в поодиноких випадках тій частині загону, яка стає в опозицію до проводу й керівництва (командування) загonom. Тоді загін механічно розривається на „чорних“ і „білих“ і дві групи розміщуються по протилежних кінцях кону.

Комсомольці не проводять жодної перевиховної і виховної роботи, не вербують кадрів сільського молодняка. Це—велика помилка, великий огріх перед дійсністю громадянської війни і участі в ній комсомолу, який умів сполучати форсовані військові операції з політико-виховною й агітаційною роботою.

Взагалі загін на станції Комиші поданий у трохи не природному оточенні, навіть коли брати умови тих років. Вони майже Робінзони. Куди ділася людність станції, село? Цього мало. Єдиний порятунком, що автор всередині самого загону дав цілу соціальну гаму типів, різнобарвних представників різних класових розшарувань, не злякавшись труднощів показу прихованого класового ворога в загоні Попашовича.

Положення „робінзонів“ доповнює глибша й серйозніша помилка—відсутність чітко визначеного партійного проводу загonom. Власне Труш, може і був більшовик, член партії. Вчинками своїми він більшовик, комуніст. Та нічого певного про Труша, як представника чітко окресленої, керівної партії, як ідеолога і носія ідей радянської влади і диктатури пролетаріату, твердити не можна.

Старий партизан - фельдшер, а тим більше матрос Лот міг бути комуністом. Але перший не керує активними матеріальними процесами п'єси, військовими діями, постає другорядна, а до Лота можна віднести ті ж самі міркування, які ми висували, розглядаючи дійсно Труша. І нарешті, смерть Лота в кінці п'єси, тоді, коли загін має тільки вирушити в бій, знову б'є зашмала його без партпроводу. Значить, партпровод чіткого, зрозумілого глядачеві в кожній деталі образу, партпроводу, репрезентованого і конкретизованого у сценічних боях, у живих образах, немає. І хоч автора виправдовує почасти винятковість ситуації (пастка, пет-

ля навколо загону) це серйозна політична хиба п'єси; випадає з зображеної дійсності живий, правдивий, конче потрібний елемент.

Більшість постатей зроблені майстерно, індивідуалізовано, їх подано поновому — оригінально. Так цікаво, в безперервному зв'язку й залежності від інтриги п'єси, розкривається образ, традиційний „братішка, матрос сухопутної плавби“, реакційний елемент, особливо в період загострення класових боїв. Це яскраво зроблений зрадник, ворог.

Капули, Ритий і інші, подані дрібними рисами, рухами, окремими реченнями і інтонаціями мальовничо, свіжо.

Навіть телеграфіст Башика, трохи знайома нам постать хоча б за аналогією (зовнішньою) з постаттю телеграфіста з „Республіки на колесах“, зроблений цілініше, правдивіше. Башика приходить до революції. Наївний, не свідомий причин того, що діється навколо нього, закоханий у Натку, він, не вагаючись, кидає станцію і приєднується до загону.

Нерозкриті до кінця образи полковника та офіцера. Вони надто сухі, іноді без жодної образної аргументації в деталях і завданням автором визначені, як постаті другорядні.

З боку композиції в п'єсі є хиби, які ніяк не можна виправдати жанровими особливостями п'єси. Основний огріх — це випадковість багатьох ситуацій. Випадковий збіг обставин дозволяє Душці втекти, несподівано машиніст попався знайомий Душці і пізнає її. Тільки щасливому збігові обставин можна завдячувати, що знайшлася в першій дії Душка - машиніст (сама прийшла), знайшлася людина, яка зміє відремонтувати зіпсовану машину бронепоезда тощо. Як врятувався Тимунь? Адже його кинули до паливної паротягу.

І зрештою строго логічно обмірковуючи, які перспективи були у загону на бронепоезді в кінці п'єси, коли він з значними людськими втратами (Тимунь, Береговенко, Лот, Зіна й інші) рушає просто до станції, на якій розташовані поляки? Важко сказати, як правдиво вийшов би з цього становища автор, коли б йому довелося сюжетно продовжувати п'єсу. Та, визначивши межі розвитку інтриги, автор не зупинився на тому, щоб так закінчити п'єсу, хоча б, зв'язок загону з

людністю, з цілою армією революційного фронту допоміг би автору розширити, зробити яснішими, оптимістичними перспективи комсомольського загалу. А глядач має особливість міркувати про долю героїв п'єси по закінченні її. Міркувати й будувати лінії дальшого розвитку. Будувати, звичайно, на підставі реального, того, що дозволяє матеріал і тенденція дії в самій п'єсі. На це не можна не зв'язати.

У першій картині на станції діалог спочатку дії розгортається за помітної відсутністю причинного зв'язку, переходів від одної теми до іншої. Розмова уривається кожні дві-три хвилини і розпочинається несподівано на зовсім іншу тему, і почувається, що це не настрій, не формальний засіб утворити малюнок певних фарб, нюансів, а неправдивість початку розвитку сценічної колізії.

Є моменти, коли спів механічно введено до тексту п'єси. Він не виникає, як продовження і наростання емоційного процесу. І це великою мірою провина театру, відсутність детальної філігранної обробки окремих епізодів. Проте, в більшості моментів, особливо в першій дії, перший раз на даху бронепотягу, а другий—перед початком „Тривоги“ „нападу поляків“ імпрізованих Лотом, Трушем і іншими спів уведений органічно і майстерно зроблений акторським колективом.

Стиль п'єси в цілому реалістичний часто підноситься до високих патетичних тонів, до романтичного звучання. Це цілком зрозуміло в зв'язку з темою, сповненою революційної романтики, патетики, боротьби.

Жанрові і стилеві особливості „Двох орденів“ треба ставити в щільному і нерозривному зв'язку з попередньою творчістю автора взагалі і зокрема, з його останнім драматургічним твором—„Пляцдаром“. Відсутність „академічної“ будови п'єси з усіма писаними й неписаними догмами буржуазних поетів, обов'язкового зв'язку і педантичної послідовності в будові сюжету лише в міркувань абстрактно формальних, відсутність чітко визначених: зв'язки, розвитку дії, кульмінації, розв'язки („катарсис“!), і разом з тим глибокий соціально-художній драматизм п'єси, безперервний психологічний контакт кону з глядачем, процес ввічлення; цікаві заго-

стрення закінчення сцен, епізодів—ось що насамперед об'єднує обидві п'єси. Аналогію продовжує і спільність у характері часу й подій щодо можливостей дійового та сценічного їх розв'язання. Загострені класові конфлікти, зброя, як активний чинник розв'язання цих конфліктів, події за часів боротьби не на життя, а на смерть сотень тисяч мільйонів людей гострої класової боротьби, наслідок якої—загибель великої кількості людей, масовість дії (а масовість впливає на засоби індивідуалізації окремих дійових осіб), сильська місцевість тощо, багато моментів, які утворюють гармонію між цими двома п'єсами.

Цікавий діалог п'єси. Уривчастий, чіткий, від хвилини надмірного емоційного напруження дії раптом перекидається у барвисті ліричні відступи, у теплу образність, м'якість мови.

Моменти ідейного напруження, переважені локально-ідейними образами, часно вріваються в хвилини ліричної піднесеності, комічні епізоди, сцени так звані експозиційні.

Так, у час наступу бронепотягу на станцію Душка запитує у свого помічника Скоби:

— А-а-а скажіть, коли бджола сідає на кропиву, то бджола кропиву жалить, чи кропива бджолу?

Коли старий машиніст, схопивши за комір Душку, потягнув її до паротягу, щоб разом їхати до бронепотягу, вона здивовано й радісно запитує-стверджує:

— Ти комсомолець?!

Це момент будови діалогу, ровантаження надмірного мажору, сцени страти комсомольців-полонених після зради Попашовича.

Діалог зроблений надзвичайно ощадно і разом з тим мальовничо: в ньому додержано цілої п'єси індивідуалізації образів.

По можливості, розмова замінена динамічною дією. Для того, щоб довести, що комсомольці-партизани не бажають руйнувати бронепотягу, автор не розпочинає нудних розмов, виступів за і проти руйнування, а використовує таку цікаву динамічну (в розумінні сценічності й ощадності при максимумі виразності) павзу: Рижий (підклавши піроксилінові шашки під бронепотяг): „А в кого є сірники?“—жодної відповіді. Рижий знову: „У кого, питаю, є сірники?“—Ніхто не відпові-

дав. Партизани не бажають руйнувати бронепойзд; прекрасно передана думка. В цілому загоні у людей, які палять, немає сірників? Ні. Партизани проти руйнування.

Ось ще один приклад. Попашович, зрадивши комсомольців, разом з ними засуджений на смерть. Він благає порятунку. А відповідь осавула ляхонічна й глибоко змістовна: „Матрос“. І інтонація—думка. Хіба може бути матрос не революціонер? Прикладів можна було б навести далеко більше.

Специфічна якість більшості позитивних героїв Ірчана, якість, що й стверджує їх перемогу,—ліризм, відсутність бездоганих схем, при правильній ідейно-політичній настанові образу. Особливо це позначається на образах Душки й Лота.

Харківський державний театр робітничої молоді надзвичайно зріс у цій роботі. Вперше в історії харківського ТРОМ'у актори працювали на повноцінному, образному літературному матеріалі. І актори (більшість) довели своє зростання, культуру, вміння утворити реалістичні життєві образи замість ходячих схем.

В ансамблі: зміст минулих настанов і практики механістичної будови образів, „масовості“, різкого надто підкресленого (ідучи за вимогами лише логічного виразу), іноді паталогічного руху, жесту, замість алогічної будови і акцентів мови окремих речень тощо,—реалістична в основному гра, реалістична, з нотами романтичної піднесеності, патетики,—мова інтонацій.

Проте, окремі зриви в минуле до хибних настанов траплялися в цілому ансамблі, а особливо в окремих дійових осіб, вражаючи карикатурною різкістю, наближенням змісту подаваного до своєї протилежності через надмірну підкресленість виразів, утрировку.

Безперечно, найбільше впадає в око робота молодого актора Степанова (Лот). М'якість і заглибленість його виразів, інтелектуальність, прекрасно пасували до образу хворого командира. Він утворив реалістичний, майже без зривів у дрібних виразах і забарвленні мови, руху, образ, доводячи

його в деякі моменти до рівня глибокого драматизму.

Цілоком заслужено завойовує симпатії глядача акторка Куманченко в образі Душки. Її авторська фактура (травестія), ліричність виразів, простота й правдивість інтонацій, створили захватний, теплий образ підлітка, бійця революції.

Окремо слід відзначити акторів. Мівиненко (Труш), Моторов (Тимунь): Сичук (Попашович), Данилецький (Зарубайло), Ососік (Каплун), Жірнова, (Натка), які створили цікаві індивідуалізовані, реалістичні образи. Образ Рижого (актор Щеглов) надовго впадає в пам'ять.

Рецидив перших постав харківського ТРОМ'у гостро позначився на грі двох акторів. Цілоком — у Каца (офіцер) і в значно меншій мірі у Меламед (Франческа). Для гри Каца характерна паталогічність, ламаність руху, невмотивованість виразів, алогічність розділу речень на окремі вигукки, заміна реалістичної, глибоко класової характеристики суто зовнішніми ознаками, шаржовані, гіперболізовані подачі.

Велику роль у зростанні тромівців у цій роботі відіграв режисер Балабан, постановник п'єси „Два ордени“ (він же ставив „Пляндарм“ Ірчана в театрі „Березіль“). Режисерська робота смілива: цікаві мізаисцени, виходи, мальовниче розташування акторів на кону. Динамічність масових сцен „обигрування“ бронепойзда утворюють реальну життєву картину подій на станції Комиші. Оформлення художників ТРОМ'у — Йофе, Чорнашова та Щеглова — з цікавим розв'язанням руху бронепойзда, мальовничим краєвидом, умовно поданим розташуванням бронепойзда, станції, села й містка в горі на пейзажі допомагає авторські утворення потрібну ілюзію.

„Два ордени“ — це п'єса, яка правдиво, глибоко подає героїчну боротьбу комсомолу, на якій вчитиметься нове покоління комсомолу. Новий призов треба кинути в усі професійні ТРОМ'и України, великі театри, робітничі драмгуртки. Виховати молодь на зразках більшовицької боротьби за перемогу диктатури пролетаріату.

серед книжок

Терень Масенко. Наша Азія. По-
езії. ДВОУ—ЛІМ, ц. 2 крб. 50 к.
Тираж 2000.

„Наша Азія“ — чергова книжка по-
езій автора, що належить до основних
поетичних кадрів у сьогоднішньому
літературному процесі.

В ряді поетичних явищ сьогодніш-
нього дня, ця книжка характерна сво-
єю тематикою: це книжка про радян-
ський Схід. Ця тематика захопила
значну кількість українських поетів.
У Т. Масенка маємо „Наша Азія“,
в Л. Первомайського — „Памірський зо-
шит“, у Ів. Калянника — „Дорога на
Схід“, у Ст. Крижанівського — „Три
народження“, поезії Мисика, Влизька
тощо. Чим же викликано цей своєрід-
ний—курс на схід? На нашу думку,
перш за все, розширенням тематич-
ного кола української поезії, праг-
ненням до інтернаціоналізму, а також
селентенськими темпами радянського
будівництва в Середній Азії, колиш-
ній коловій царату, що тепер семи-
перстовими кроками від феодалізму
йде до соціалізму, обминаючи капі-
талістичний етап розвитку. Вільний
розвиток національностей Середньої
Азії, величезне накультбудівництво,
боротьба за бавовняну незалежність,
іригація, підкорення пустель, проми-
слове будівництво на Вахші, Чирчику,
у Фергані, притягнуло увагу україн-
ських поетів. У Радянського Сходу є
своєрідна екзотика, екзотика не іди-
лічна, а будівнича, і своєрідний натос
віддалення завжди властивий поетам
усіх часів і народів.

„Наша Азія“ — книжка в основному
про радянський Таджикистан — сьому
радянську республіку. Поезії мають
характер в більшості описовий, пі-
сенний, мандрівний. Це — переважно
ліричні враження, що вринаються, як
свіжий вітер, до озученого від про-
стору і краєвидів міського мешканця.

Основна ідея книжки — ствердження
братерства народів, про що й гово-
рить вірш „Комуністан“, цебто країна
комунізму, що нею в майбутньому бу-
де середня Азія, що вже твориться
зараз, і тому поет говорить:

Пісня узбеків гаряча, як шлях,
Рідна українцям, росіянам стає.

Яше — яше сун Советлар

Яше — яше сун Комуністан,

тобто: „Хай живуть ради, хай живе
Комуністан“.

У віршах Масенка загалом надто ве-
ликий натиск на географію і епто-
графію, і тому іноді ряснота назов,
імен, чужих речень заважає скупити
увагу на тематичному змісті поезії.
Найбільшу увагу Масенка забирають
безпосередні дорожні враження, сво-
єрідний поетичний щоденник. Про це
свідчать навіть назви поезій: „Початок
пустелі“, „Туркменія“, „Бухара“ тощо.
У вірші „Басмачі“ автор показує
справжнє обличчя басмачів, як най-
мивів англійського імперіялізму.

Один з найкращих віршів збірки і
щодо новизни творчих засобів (стиліза-
ції під узбецьку пісню), і щодо худож-
ньої переконливості і глибини є по-
езія „Револуційний похід на Бухару“.

Далі, поруч з дорожніми вражін-
нями, в віршах „Нашої Азії“ звучить
центральна ідея книжки — потужне під-
несення, будівництво, завоювання пу-
стель.

Ти суворя земля таджиків!

Твоє небо важке і густе.

Тисячлітньою спрагою жити

Диха жовте обличчя пустель.

Та назустріч натрудженим
думам

Кустарів твоїх і дехкан,

Котить колія радості струмом.

Паровіз у пустелі гука.

Ось те, що більшовики завойовують
пустелю, що таджик бачить обриси

нового життя — і становить головний емоційний комплекс книжки.

У „Нашій Азії“ знаходить собі місце і той своєрідний патос дальности, характерний і для Масенка, і для більшости з тих, що писали про Азію, що займали за п'ять тисяч кілометрів від Харкова. У вірші „Аеропорт“ за лиймотив править туга за вітчизною:

Образ краю рідного міражем
Через вогненні пустелі ляже,
Через океани сині і піски
Він присунеться циклонами тоски.
Коли:
Теплими дощами Харків
Крізь пустелі дихавш мені.

У вірші „Азія“ знову ще з більшою силою звучить основний мотив книжки: більшовики розбудили і підкорили пустелю, закували у шлюзи дикий Вахш, і тому:

Прислухаються мільйони Індостану,
Кріпаки Британії зорять.
На його ристованні повстання
Прапором здіма країна рад.

Отже, книжка т. Масенка — поезія комуністичної перебудови світу, емоційно-насичена і художньо переконлива, і тому на тлі сьогодишньої поезії в цілне і значне явище і для поета, і для цілої радянської поезії.

Книжка має і свої органічні хиби, що взагалі властиві Т. Масенкові, як поетові. Було б невірно про них змовчати. Проти попередніх книжок вона становить безперечний ідейний і художній поступ, але іноді автор спиняється на готових поетичних канонах, не шукає для нової теми відповідного їй образно-словесного оформлення. Це, насамперед, стосується таких одвічних засобів впливу на емоції і свідомість читача, як образ, лексика і ритміка. Особливо т. Масенко усталив свою лексику, і вона часто стає на заваді новому матеріялові, що вимагає нового словесного оформлення.

Теж саме й щодо мови. У Масенка мавмо надзвичайно багато відступів від нормативних наголосів, що утруднюють читання, і особливо багато русизмів, яких, можна вільно уникнути — паровіз, етажі, брод, тоска, паруси тощо.

Метафори у Масенка інколи трохи несподівані і не завжди вдалі. Напр.:

города камінний брід
гуртом дерев'яної шерсти(?)
долини, що в огнений зонд
упал
тисячолітній сондя леп.

і т. д. Нам здається, що ці риси, — обважніла ритміка та надмірна орнаментизація образу, — взагалі характеристичні для Масенка, є одною з головних хиб його поезії.

Як кажуть, аналіза псує враження. Вірші ж повинні давати саме враження, настрої, асоціації тобто емоційно наснажувати читача. З цього погляду за найкращі поезії книжки треба визнати: — „Пілот Гармаш“, „Азія“, „Гулістан“, „Революційний похід на Бухару“.

В цілому книжка свіжа, цікава. Вона відкриває перед читачем нові обрії, дає уявлення про далекі країни Середньої Азії і становить новий творчий ступінь у розвитку поетичної майстерности Т. Масенка.

Таку книжку можна гаряче рекомендувати читачам, нашій трудящій молоді, розбиваючи ходяче уявлення про те, що зараз поезію мало хто читає, бо саме зараз, як ніколи, розширюється контингент читачів поезії, в наслідок загального культурного зростання робітничої та колгоспної молоді.

Ст-н

Майк Йогансен. Баяди. ЛІМ. 1933 р.
ц. 2 крб., стор. 60. Тир. 2000.

Художник Соболь зробив прекрасну ліричну обкладинку до книжки баяд М. Йогансена: степом іде полк червоноармійців, а попереду їде конем командир. З перистих хмарх видко, що на дворі весна і на одиноких деревах в степу, ще голих, тільки вибруньковуються перші листки. Це в власне ілюстрація до баяди „400 полк“, де:

Полями їде Іван Колісник
До луки сіда головою поник.

„Баяди“ — не є книжка зовсім нових віршів Йогансена. Це тематичний вибір, „баяди“ про війну і „надбудову“, і хоч тут є поезії і з „Доробку“, і з „Ясена“, всеж вона становить новий етап для поета, вона показує нам сьогодишнього М. Йогансена. Стало вже шаблоном говорити про перебудову. Проте, якраз „Баяди“ і є показник творчої перебудови М. Йогансена,

де перехід від абстрактно-інтелектуальної тематики (приміром „Робочий“) до нової тематики, в даному разі Лочафівської, військової, стає за свіже джерело емоцій спокуючого на всяких поетичних тонкощах поета.

Назва „Баллади“ поезій, вміщених у книжці — умовна. Чимало тут зовсім не балад, коли вважати на канонічне визначення баллади, як сюжетного віршу з певними елементами драматичної дії та розвитку сюжету.

Перший розділ — старі поезії Майка Йогансена про громадянську війну. Тут є „Червона Армія“, що стала вже здобутком читанок, вірш „Потяг 1919 р.“, відомий через недавнє літературне непорозуміння, та прекрасний вірш „Партизани“, що ніби є ілюстрацією до вірша „Червона Армія“, показуючи в „Партизанах“ нерівний двобій з білим військом.

Бо ж ні один з бійців не встав з землі —
Всі, як один, умерли у навалі
Поіржавіли від дощів шаблі
І чоботи під листям позгнивали.

В першому розділі автор ніби показує, звідкіль іде родовід його теперішніх поезій про Червону армію.

„Баллади“ починаються з другого розділу. „З історії 45 дивізії“. В цьому розділі дано ствердження баладного жанру, показано, як можна усучаснити балладу на новому тематичному матеріалі.

„400 полк“ — вірш про комполку Колісника, що мусив був, розстрілюючи куркульське повстання в селі Плоському, вбити і свого сина, бо то було його рідне село.

Шляхом поволі ступає кінь

Шляхом до села, де комполків син.

В баладі дана стара як світ колізія — почуття і обов'язок, особисте і громадське: на шпилі в хаті єдиний комполків син і на тому ж шпилі залягли куркулі. Треба розбити шпилі в ім'я революції. Але там загиває і єдиний комполків син. Йогансен вірно віддає дух того суворого часу, коли треба було в жертву революції іноді віддати власного сина.

Полк, струнко. Увага. Ви бачите дим?

Наш путь — до Кодиму. Вперед на Кодим!

Другий вірш „405 полк“ теж висвітлює один з героїчних епізодів гро-

мадянської війни, коли 240 піхотинців відбили понад тисячу шабел кінноти білих.

Третій вірш „Комуністичний батальйон“ розповідає про трагічний епізод загибелі комуністичного батальйону. Треба сказати, що вірш залишає враження художньої недоробленості, в ньому подія не оброста живим м'ясом художнього образу, в ньому більше розказано, надто просто розказано, ніж показано загибель батальйону.

Вірш „Батько“ є новий варіант старого Йогансенового вірша „Батько“. Події встають у новому освітленні. Червоноармієць говорить з неживим батьком про колективне життя, і вмерлий батько говорить синові:

І я б до згоди з тобою дожив,

Коли б мене уночі куркуль не убив.

Дальші вірші в книжці на військовій темі з сучасного життя Червоної армії, що показують нові прояви героїства червоних бійців в нових умовах військового навчання. Майже у всіх поезіях книжки балад, Йогансен бере конкретний факт, повідомлення і на основі його будує балладу, наочно показуючи, як хроніка замітки перетворюється на твір мистецтва. „Комчоти Макаров“ стверджує:

Не у гуготі громадських воєн,

Але сей рік, сьогодні, зараз

Вийшов у шерг героїв

Партбюра секретар Макаров.

Останні поезії присвячені різним темам: сухому спаленню вугілля, „Баллада про одного із ста“, „Рибалки“, моменти героїства, ставлення до праці як до „справи честі“ є лийт-мотивом усіх цих поезій“.

У поезіях Йогансена — головний написк на роботу над словом. Слово набирає в нього чинності чудесного узору, особливо в останніх поезіях.

Автор справді перебудовується в тому розумінні, що в його поезіях видно справжній пульс часу, видно дихання років соціалістичного будівництва. І разом з тим книжка є новий рівень поетичної майстерності автора. Ось тому цю книжку треба відзначити серед сучасного поетичного ринку, тому її можна радити молоді, як поезію соціалістичного будівництва і оборони країни.

Ст-яв

